

Н. В. Іванець

**Формування
мультикультурної
компетентності
учнів початкової школи**

Н. В. Іванець

**Формування
мультикультурної компетентності
учнів початкової школи**

Методичний посібник

Миколаїв
2019

УДК 373.3.091.2

*Рекомендовано навчально-методичною радою
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 4 від 20 листопада 2019 р.)*

Рецензенти:

Білюк О. Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти, Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Дячук В. І. – кандидат педагогічних наук, директор Миколаївського закладу загальної середньої освіти №50 імені Г. Л. Дівіної

Тарасова О. В. – директор науково-методичного центру управління освіти Миколаївської міської ради

Іванець Н. В.

Формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи: методичний посібник / Н. В. Іванець. – Миколаїв: СПД Румянцева, 2019. – 110 с.

УДК 373.3.091.2

Мета посібника – сформувати знання, вміння та навички, необхідні вчителю початкової школи для ефективного формування в учнів початкової школи ключових компетентностей при викладанні як окремих предметів у початковій школі, так і для застосування методів розвитку критичного мислення в ході підготовки та проведення позакласних форм роботи в Новій українській школі.

Матеріали навчального посібника можуть бути корисними для студентів спеціальності «Початкова освіта» педагогічних коледжів, закладів вищої освіти, аспірантів, методистів з початкової освіти, вчителів початкових класів

© Іванець Н. В., 2019

© СПД Румянцева, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
I. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ ...	6
II. МЕТОДИКА ВПРОВАДЖЕННЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	42
III. ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ	60
3.1. Метод мозкового штурму	72
3.2. «Капелюхи»	78
3.3. Сімейні історії	81
3.4. Стратегії невеличких груп	82
3.5. Таблиця «З-Х-Д (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися)»	83
3.6. «Фішбоун»	84
3.7. Метод «Рефлексивна бесіда»	85
ЛІТЕРАТУРА	86
ДОДАТКИ	90

ПЕРЕДМОВА

Сучасні інтеграційні процеси орієнтовані на входження України у світовий освітній, культурний і економічний простір, і спонукають до підготовки покоління, здатного до співжиття з різними людьми, що розширює можливості міжкультурного спілкування.

Тому разом із громадянським вихованням важлива роль належить мультикультурному вихованню учнів у закладах загальної середньої освіти як найбільш масових соціокультурних інституціях сьогодення.

Модернізація початкової освіти, впровадження концепції Нової української школи зумовлюють потребу в оновленні освітнього змісту, структури, форм і методів навчання.

Перед початковою школою стоїть важливе завдання – формування цілісної особистості, яка володіє різними компетенціями, необхідними в сучасному житті. Відтак, метою освітнього процесу стає формування не просто вмінь і навичок, а певних компетентностей особистості, які сприятимуть адаптації дітей у суспільстві і реалізації їхніх можливостей у сучасному житті. Основні засади реформи шкільної освіти України викладено в нормативних документах, у яких декларуються принципи полікультурності, мультикультурності та поліетнічності.

Серед п'яти ключових компетентностей в освіті, визначених у звіті «Ключові компетенції для Європи» за програмою Ради Європи, визначено компетентності, пов'язані з життям в багатокультурному суспільстві, покликаних контролювати прояви расизму і ксенофобії, сприяти розвитку у зростаючих поколінь міжкультурних компетенцій, таких як прийняття відмінностей, повага до інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і конфесій.

Саме тому особлива увага приділяється формуванню мультикультурної компетентності, яка ґрунтується на цінностях і нормах національної культури та регіональних традицій, які не суперечать загальнолюдським цінностям.

Сутність і зміст мультикультурної компетентності найкраще розкривається в царині освіти.

За своїм змістом мультикультурна освіта – це гідне, рівноцінне навчання і виховання учнів, незалежно від їх етнічної приналежності, передача достеменної інформації про різноманіття культур та можливість їх співіснування поряд. Мультикультурна освіта передбачає своєрідний симбіоз звичаїв і традицій, завдяки якому виховується толерантне ставлення до відмінностей представників різних культур, прищеплюються національні та загальнолюдські цінності, розвиваються навички й уміння взаємодії в сучасному мультикультурному середовищі на основі прийняття та взаєморозуміння і, таким чином, забезпечується культурно-соціальна ідентифікація особистості.

Актуальність проблеми мультикультурної освіти і виховання учнів початкової школи зумовлена сприятливістю молодшого шкільного віку до освітньо-виховних впливів, закладанням морально-культурних основ особистості молодшого школяра, у зв'язку з активним формуванням його характеру, установок, стереотипів поведінки, мислення, світогляду, що надає можливість прищеплювати національні та загальнолюдські цінності, виховувати шанобливе ставлення до іншої культури.

I. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ

Вивчення та аналіз проблеми формування мультикультурної компетентності у сучасній початковій школі, недостатня теоретична розробленість кола питань щодо формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи, відсутність психолого-педагогічних рекомендацій щодо мультикультурної освіти, аналіз анкет батьків і вчителів дозволяє виділити суперечності між:

– підвищенням рівня мультикультурності соціального середовища та невідповідністю сучасних учнів до міжкультурної взаємодії у строкатому розмаїтті націй;

– потребою сучасного суспільства у вивченні й розумінні дітьми світової та національної культури та відсутністю методичних матеріалів для реалізації цього аспекту в освітньому середовищі початкової школи.

Ці протиріччя вирішуються, зважаючи на цілу низку педагогічних умов, оскільки, як відзначав Ю. Бабанський, будь-яка система може успішно функціонувати й розвиватися при дотриманні певних умов [3, с. 103]. На думку Ю. Бабанського, педагогічні умови – «це відповідні педагогічні обставини, які впливають на прояв педагогічних закономірностей» [3].

У філософському трактуванні під умовою розуміють ставлення предмета до оточуючих його явищ, без яких він не може існувати. Цей термін визначають із різних позицій: як сукупність об'єктивних можливостей, спрямованих на вирішення поставленої мети; як наявність певних передумов, завдяки яким можна передбачити способи перетворення мети в методи, прийоми та організаційні форми роботи; як обставини процесу навчання, що забезпечують досягнення поставленої мети.

У сучасному тлумачному словнику української мови знаходимо аналогічне визначення поняття «умова». «Умова – це необхідна обставина, що уможливує здійснення, утворення чогось або сприяє чомусь» [13, с. 879]. У

тлумачному словнику Д. Ушакова термін «умова» визначається як «правила, установлені для тієї або іншої галузі життя, діяльності. Те, що робить можливим що-небудь інше, що визначає собою що-небудь інше».

У тлумачному словнику за редакцією С. Ожегова і Н. Шведової знаходимо ще одне тлумачення дефініції: «Умова – це сукупність даних, положення, що лежать в основі чогось» [39, с. 538].

Разом з тим, «умову» визначають як категорію, в якій відображено універсальні відношення об'єкта до тих факторів, завдяки яким він виникає й існує [41]; як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [14, с. 206]; як правило, що встановлене в будь-якій сфері життя, обставина, за якої відбувається процес [35].

Предметом нашого дослідження є організаційно-педагогічні умови. Слід зазначити, що в сучасній педагогічній науці немає єдиного підходу до визначення поняття «педагогічні умови». Так, А. Найн [38] та І. Аксаріна [1, с. 12] вважають педагогічні умови сукупністю об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які спрямовані на розв'язання дослідницьких завдань. За визначенням В. Андрєєва, педагогічні умови є обставинами навчально-виховного процесу, які є наслідком цілеспрямованого добору, розробки та застосування елементів змісту, форм і методів навчання з метою виконання дидактичних задач [2, с. 418-419].

Вітчизняна вчена О. Надєєва під педагогічними умовами розуміє особливості комунікативного процесу, педагогічні технології, форми організації освітнього процесу, методи й прийоми, засоби навчання [37]. Натомість, Б. Федоришин розглядає педагогічні умови як джерело виникнення, існування й розвитку самого процесу; як ту «атмосферу», де цілеспрямованість і логічна послідовність сприяють досягненню ефективності освітнього процесу.

У свою чергу, В. Беліков вважає, що педагогічні умови створюються в освітньому процесі та забезпечують найбільш ефективне його протікання, а

підґрунтям виступає діяльність [6, с. 128]. Отже, педагогічні умови – це спеціально створені умови, які можуть регулювати педагогічний процес, взаємодоповнюють його компоненти.

Розглядаючи зміст поняття «умова», ми намагалися уточнити специфіку даного терміну, оскільки спираємося на думку, що організаційно-педагогічна умова, в контексті нашого дослідження, є сутнісним компонентом освітнього процесу, що включає в себе зміст, методи, принципи, організаційні форми і засоби формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

У межах нашого дослідження, під організаційно-педагогічними умовами ми будемо розуміти діючі елементи педагогічної системи, що забезпечують досягнення конкретної педагогічної мети, тобто обставини, від яких залежить і за яких відбувається процес формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Організаційно-педагогічні умови базуються на методології формування мультикультурної компетентності учнів, що відображає взаємозв'язок та взаємодію різних підходів до вивчення проблеми теорії і практики формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, а саме:

– *середовищного підходу* – який ми розуміємо і як умову реалізації виховного впливу, і як спосіб організації середовища та підвищення його виховного потенціалу з метою впливу на особистість учня. Поняття «середовище» розкривається із соціологічної, соціально-педагогічної та функціональної позицій. У педагогіці під виховним середовищем розуміють «сукупність оточуючих вихованця соціально-цінних обставин, які впливають на його особистісний розвиток та сприяють входженню в сучасну культуру» [31, с. 176]. Освітнє середовище є середовищем навчального закладу й воно повинно бути навчальним, розвивальним, виховним, інформативним, екологічним, естетичним, діалоговим, гуманним, творчим;

– діяльнісного підходу, що передбачає таку організацію діяльності об'єкта, за якої він усвідомлює себе особистістю, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності і виступає активним учасником різних видів діяльності в системі: «мета – мотив – засіб – дія – результат». Діяльнісний підхід орієнтує на взаємодію суб'єктів виховного процесу на гуманістичних і демократичних принципах. Через діяльність і в діяльності народжуються і удосконалюються взаємини між вихованцями.

Теоретичні положення, розроблені сучасною педагогічною наукою, дозволили нам виділити основні педагогічні умови, за яких можна організувати мультикультурну освіту і виховання молодших школярів в сучасних умовах:

– по-перше, це визначення сутності мультикультурної освіти молодших школярів загалом і зокрема, виходячи з соціальних вимог та аналізу стану проблеми в науці;

– по-друге, розробка змісту мультикультурної освіти і виховання молодших школярів, виходячи з сучасної сутності мультикультурної освіти, з особливостей психології молодших школярів та аналізу мультикультурності в існуючій практиці;

– по-третє, розробка зразкової системи мультикультурної освіти і виховання молодших школярів, що охоплюють урочну і позаурочну діяльність, виходячи з особливостей початкової освіти;

– по-четверте, використання різноманітних форм і методів мультикультурної освіти і виховання, що враховують особливості власне мультикультурної освіти та психолого-педагогічних особливостей молодших школярів.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної теорії і практики формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи та особистого досвіду роботи нами визначено організаційно-педагогічні умови ефективного формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, дотримання та реалізація яких, на нашу думку, забезпечить

ефективність формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи:

- організація педагогом міжкультурної комунікації суб'єктів освітнього процесу;
- інтеграція мультикультурного змісту освітнього середовища початкової школи;
- реалізація освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства.

Зупинимось детальніше на теоретичному обґрунтуванні кожної із запропонованих умов.

Першою умовою була визначена **організація педагогом міжкультурної комунікації суб'єктів освітнього процесу.**

Виховання культури взаємовідносин представників різних культурних спільнот у шкільному просторі є невід'ємною умовою формування мультикультурної компетентності. У ході організації експериментальної роботи нами реалізовувалася авторська програма з формування мультикультурної компетентності, що передбачала використання найбільш ефективних способів та методів залучення представників різних культурних спільнот до шкільного життя.

Основним показником успішності мультикультурної освіти є відкритість особистості іншим етнокультурним цінностям, що означає, в першу чергу, шанобливе ставлення до людей іншого способу життя і поведінки, бачення в культурному різноманітті джерела суспільного блага, готовність брати участь у вирішенні міжкультурних конфліктів.

Складна і вкрай суперечлива природа людини як істоти біологічної, соціальної і культуротвірної, відповідно, визначає і характер її індивідуального і суспільного буття. Задовольняти свої потреби сучасна людина здатна лише шляхом участі у суспільній з іншими людьми діяльності. Ця обставина зумовлює необхідність у комунікації з ними. Саме тому комунікація стала однією з важливих життєвих потреб людини, адже цілі, зміст і способи здійснення процесу спілкування накладають відбиток на формування людини,

на суспільну свідомість і культуру, на систему життєвих цінностей та ідеалів, на її індивідуальне і суспільне буття. Все це передбачає не тільки подолання мовного бар'єру, але й формування готовності до міжнародного діалогу, розуміння культурної самобутності інших людей, визнання правомірності іншого бачення реальності й оволодіння новою концептуальною картиною світу, що сприяє розумінню соціальної дійсності й культури. Розширення меж політичних, економічних, культурних зв'язків між державами порушує питання про культурну самобутність і культурні відмінності різних народів.

Із збільшенням міждержавних та міжкультурних відносин з особливою гостротою постало питання про конструктивну міжкультурну взаємодію і культурний діалог, зросло значення та роль уміння визначати культурні особливості народів, поважати їх та, певним чином, знаходити «спільну мову». Тому звернення до міжкультурної комунікації, як домінантної реалії сучасного світу, є досить актуальною проблемою сьогодення.

Міжкультурна комунікація як суспільний феномен була безпосередньо викликана практичними потребами післявоєнного світу. Така необхідність виникла внаслідок бурхливого економічного розвитку багатьох країн та регіонів, революційних змін у технологіях та процесах виробництва. У результаті світ значно зменшився у розмірах – щільність та інтенсивність тривалих контактів між представниками різних культур значно зросли та невпинно продовжували збільшуватися. Як зазначають Т. Грушевицька, В. Попков, А. Садохін, крім власне економіки, важливими галузями професійної та соціальної міжкультурної комунікації стали наука, мистецтво і туризм [15].

Становлення міжкультурної комунікації спершу було зумовлене лише прагматичними інтересами американських бізнесменів і політиків. Після Другої світової війни активно поширювалася всесвітня сфера впливу американської політики, економіки і культури. Співпраця представників різних культур іноді призводила до конфліктних ситуацій, тому навіть досконале володіння іноземними мовами не рятувало у вирішенні складних проблем за кордоном.

Поступово виникла нагальна потреба вивчення не лише іноземних мов, а й іноземних культур, звичаїв, традицій, норм поведінки.

Датою народження міжкультурної комунікації слід вважати 1954 рік, коли побачила світ книга Е. Холла та Д. Трагера «Культура як комунікація», в якій автори вперше ввели до широкого вжитку термін «міжкультурна комунікація». Згодом основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були обґрунтовані та глибоко досліджені у відомій роботі Е. Холла «Німа мова» («Silent Language»), де автор довів тісний взаємозв'язок мови, комунікації і культури. Він стверджував, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура [50].

Розвиваючи свої ідеї про взаємозв'язок культури та комунікації, Е. Холл дійшов висновку про необхідність вивчення культури. У інших, більш пізніх, літературних джерелах, зокрема дослідженнях М. Назарова, А. Павловської, І. Панаріна, Т. Грушевицької, В. Попкова ця необхідність також досліджувалася і була доведена.

Цікавою і доволі метафоричною нам видається думка багатьох західних учених, які символічно зображують культуру у вигляді айсбергу, в основі якого лежать культурні цінності та норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, яка інтуїтивно ними проявляється, насамперед у спілкуванні з іншими людьми. Саме тому науковці намагаються розглядати проблемні питання міжкультурної комунікації в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному, теологічному, логічному, світоглядному, соціально-комунікаційному, антропологічному і духовно-культурному напрямках.

Як уже зазначалося вище, поняття «міжкультурна комунікація» виникло у другій половині ХХ ст. Воно мало відображати специфіку відносин між людьми, які належать до різних культур. У 70-х роках з'явилися періодичні видання з міжкультурної проблематики: «The International and Intercultural Communication Annual» та «International Journal of Intercultural Relations», у яких обговорювалися проблеми, пов'язані з комунікацією, культурою, мовою, різноманітними формами інтеракції, зокрема переговорами. Саме тоді

«міжкультурна комунікація» починає використовуватись як спеціальний термін. Сучасні дослідники міжкультурної комунікації у США розвивають її у двох напрямках: міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія культур різних країн і народів, та міжкультурна комунікація як спілкування і взаємодія субкультур у межах однієї великої культури. Перший орієнтується на розробку університетських програм, а другий прагне вирішити проблеми співіснування етнічних меншин і ствердження культурного плюралізму.

Дослідження міжкультурної комунікації як одного зі способів організації соціального життя та соціальної інтеграції показує, що відношення між культурами можуть бути різними:

- а) утилітарне ставлення однієї культури до іншої;
- б) неприйняття однієї культури іншою;
- в) взаємодія, взаємозбагачення, тобто інтеграція культур як рівноцінних суб'єктів.

Саме третій тип відносин характеризується ставленням культури до культури як до рівноправної, рівноцінної, попри відмінності, несхожості та унікальності, визначається як міжкультурний діалог [21, с. 175].

Принцип діалогу, що використовується в міжкультурній комунікації, означає пошану і визнання усіх культур. Сучасні американські дослідники К. Сітарам і Р. Когделл пропонують практичні рекомендації, які допомагають формуванню терпимого ставлення до представників інших культур. Ці рекомендації можна назвати «кодексом міжкультурного взаєморозуміння». Найголовнішою ідеєю тут виступає така: людина не повинна судити про цінності, переконання і звичаї інших культур з точки зору власних, і виходити з переваги однієї культури над іншою. Ці та інші рекомендації сприяють виробленню толерантного ставлення до іншої культури.

Ми переконані, що толерантність виступає основним показником діалогу культур і припускає терпимість по відношенню до інакомислення, чужих поглядів, вірувань, поведінки, до критики іншими своїх ідей, позицій і дій. Також толерантність розглядається як «певна світоглядна і морально-

психологічна установка особистості на те, якою мірою приймати або не приймати різні, передусім, чужі ідеї, звичаї, культури, норми поведінки тощо» [45, с. 54]. Проблема толерантності – це, передусім, проблема взаємовідношення представників різних культур, субкультур. Тому особливу роль тут відіграє чинник міжкультурного розуміння як елемент міжкультурної взаємодії.

Принцип толерантності в міжкультурних відносинах має на увазі повагу права кожної людини на збереження власної індивідуальності і культурної своєрідності. Міжкультурна комунікація може бути успішною тільки при дотриманні толерантності, поваги права на збереження і утвердження самобутності своєї культури.

У початковій школі міжкультурна толерантність починається з толерантної комунікативної поведінки, яка пов'язана з формуванням ввічливості, мовного етикету та культури спілкування. Це означає, що ми маємо акцентувати увагу членів учнівського колективу на використанні формул мовленнєвого етикету, а саме вмінню дати емоційну оцінку (висловити радість, задоволення, симпатію, інтерес, схвалення, вміння заспокоїти когось), вміння висловити згоду, заохочення до дії, пропозицію допомоги, вмінню прийняти запрошення тощо. Міжкультурна толерантність є одним із показників сформованої мультикультурної компетентності в учнів початкової школи.

Побудова системи толерантних відносин між учнями відбувається через розвиток таких якостей, як стійкість до підвищених психологічних навантажень, до тривалого емоційного напруження, здатність швидко і вміло вирішувати особистісні та групові конфлікти, висока моральність, що дозволяє бути прикладом для наслідування.

Нам імпонує формула міжкультурної комунікації Три «Т» – Терпіння, Терпимість, Толерантність, яку кожен сучасний педагог повинен застосовувати в освітньому середовищі багатонаціональної початкової школи. Вона має бути закладена в основу формування мультикультурної компетентності у молодших школярів.

У процесі формування мультикультурної компетентності під час встановлення толерантних відносин ми виділили наступні етапи:

– *толерантно-когнітивний етап* передбачає процес мислення і пізнання, розуміння інформації і сприйняття настанов, явищ та подій із урахуванням їхньої толерантної сутності;

– *толерантно-емоційний етап* спонукає до формування почуттів національної рівності, взаємної поваги культур, створення комфортного клімату внаслідок досягнення доброзичливих стосунків;

– *толерантно-мотиваційний етап* активізує толерантну мотивацію поведінки, утверджуючи багатоманітність та неповторність культур та народностей;

– *толерантно-поведінковий етап* реалізовується шляхом практичних навичок, моральних настанов, миролюбної поведінки в процесі взаємодії всіх суб'єктів комунікації [11].

В умовах поліетнічності, багатомовності, полікультурності освітнього середовища початкової школи виховання толерантності в учнів багатопланове і має найчастіше характер мультикультурної освіти, основними цілями якого ми визначили такі:

– глибоке і всебічне оволодіння культурою власного народу як обов'язкова умова інтеграції в інші культури;

– формування уявлень про різноманіття світових культур в світі і виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей;

– формування і розвиток умінь і навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур;

– виховання в дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування.

Під час встановлення толерантних стосунків у колективі учням слід зробити акцент на *золотому правилі моральності* – стався до людей так, як хочеш, щоб ставилися до тебе. З давніх часів воно було основним етичним принципом. Цей принцип базується на симпатії – приязні стосунки до іншої

людини, здатності поставити себе на його місце, керуючись при цьому своїми способами інтерпретації поведінки іншого.

Проте у наш час досить часто стає очевидним те, що застосування золотого правила моральності в теорії і практиці міжкультурної комунікації не тільки не допомагає долати складнощі міжкультурного спілкування, а й сприяє виникненню нових конфліктів і непорозумінь. А все тому, що люди, які слідуєть цьому правилу, використовують свої цінності, звичаї, традиції – свою культуру – як мірило для всіх. Вони переконані, що те, що добре для них, буде добре і для інших. У цьому й полягає недолугість золотого правила моральності на сучасному етапі розвитку суспільства і загальнолюдських цінностей.

Тому на противагу золотому правилу ми пропонуємо *платинове правило моральності*, яке звучить так: «стався до інших так, як би ти вчинив сам із собою». В основі цього правила лежить здатність до емпатії, яка виражається в уявному, інтелектуальному і емоційному проникненні у внутрішній світ співрозмовника, його почуття і думки з метою зрозуміти його поведінку, причини дій і образ мислення. Таким чином учень долає позицію «наївного реалізму», згідно з якою навколишній світ є єдино правильною і прийнятною формою життя, і приходить до усвідомлення відносності свого світогляду. А це вже перший крок до міжкультурного розуміння, а також визнання і поваги інших культур у своєму колективі [12, с. 265].

У процесі формування мультикультурної компетентності під час встановлення толерантних стосунків між учнями, перш за все, необхідно навчитися уникати конфліктів і непорозумінь. Будь-який конфлікт можна врегулювати або значно послабити, якщо дотримуватися таких стилів поведінки між учнями:

– співпраця – «давайте вирішимо це разом» – прагнення вирішити проблему, з'ясувати розбіжності, в конфлікті є стимул до конструктивних рішень. Підсумкове рішення влаштовує обидві сторони.

– відхід від конфлікту – «дайте мені спокій» – один з учасників конфлікту сподівається, що він вирішиться сам собою. Конфліктна ситуація затягується, ніколи не досягає піку.

– поступливість – «тільки після вас» – одна зі сторін конфлікту ставить інтереси партнера вище своїх, щоб його залагодити. Передбачає поступливість, підпорядкування і податливість.

– компроміс – «давайте підемо назустріч один одному» – обидві сторони конфлікту йдуть на взаємні поступки, шляхом переговорів, взаємовигідних варіантів.

Отже, досягнення міжкультурного розуміння і, як результат, виникнення ефективної міжкультурної комунікації, є ідеальною моделлю, до якої має прагнути людина у своєму бажанні якнайкраще і ефективніше адаптуватися до навколишнього світу.

Таким чином, міжкультурна комунікація – це необхідний елемент будь-якої міжкультурної взаємодії; це сукупність різноманітних форм стосунків, взаємодій між людьми, групами, які належать до різних культур.

Сьогодні одним із структурних компонентів Нової української школи є новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві, наскрізний процес виховання, який формує цінності.

Ми наголошуємо на тому, що ключовими компетентностями, переліченими в Концепції Нової української школи, прописані такі з них, які мають цінність для нашого дослідження, а саме: *соціальні і громадянські компетентності (передбачають усі форми поведінки, які потрібні для конструктивної та ефективної участі у громадському житті, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів); загальнокультурна грамотність (передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших)* [29].

Наукою і практикою доведено, що одним із найважливіших складників життя людини є комунікація. У широкому сенсі це поняття охоплює значно більше, ніж просто обмін інформацією між людьми. До неї належать канали засобів передачі та одержання інформації, де задіяні машини, прилади, штучний інтелект, комп'ютерні мережі і програми, культурні знаки, космічні реалії тощо. Попри постійні зміни в суспільстві та природі, незмінною залишається сутність людського спілкування, хоча форми, засоби і методи людської комунікації постійно змінюються.

Міжкультурна комунікація характеризується великою видовою різноманітністю. В теорії міжкультурної комунікації прийнято виділяти її форми, види, типи і елементи. Так, виділяють чотири основні *форми* міжкультурної комунікації – пряму, непряму, опосередковану і безпосередню.

При *прямій* комунікації інформація адресована відправником безпосередньо одержувачу і може здійснюватися як в усній, так і в письмовій формі. При цьому найбільший ефект досягається за допомогою усного мовлення, що поєднує вербальні та невербальні засоби.

У *непрямій* комунікації, яка носить переважно односторонній характер, інформаційними джерелами є твори літератури і мистецтва, радіоповідомлення, телевізійні передачі, газетні і журнальні публікації і т.п.

Опосередкована і *безпосередня* форми комунікації розрізняються наявністю або відсутністю проміжної ланки, що виступає в ролі посередника між партнерами. В якості посередника може виступати людина, технічний засіб. Комунікація, опосередкована технічними засобами, може залишатися прямою (розмова по телефону, листування електронною поштою), але при цьому виключається можливість використання невербальних засобів.

У процесі міжкультурної комунікації кожна людина одночасно вирішує кілька найважливіших завдань – зберегти свою культурну ідентичність і увійти в чужу культуру. Комбінація можливих варіантів вирішення цих проблем і визначаються основними формами міжкультурної комунікації.

Виділяють кілька видів міжкультурної комунікації:

Міжетнічна комунікація – це спілкування між особами, що представляють різні народи (етнічні групи). Найчастіше суспільство складається з різних за величиною етнічних груп, які створюють і розділяють свої субкультури. Свою культурну спадщину етнічні групи передають від покоління до покоління і завдяки цьому зберігають свою ідентичність серед домінуючої культури. Спільне існування в рамках одного суспільства призводить до взаємного спілкування цих етнічних груп і обміну культурними досягненнями.

Контркультурна комунікація відбувається між представниками материнської культури і дочірньої субкультури і виражається в незгоді останньої з цінностями і ідеалами материнської. Характерною особливістю цього рівня комунікації є відмова субкультурних груп від цінностей домінуючої культури і висування власних норм і правил, що протиставляють їх цінностям більшості.

Міжкультурна комунікація відбувається за допомогою двох основних типів комунікації: вербальної та невербальної. Вербальне спілкування здійснюється за допомогою мови, як в усній, так і в письмовій формі. За цих умов спілкування суттєву роль відіграють соціальні норми використання мови, різноманітних її стилів, лексичних одиниць та принципи мовної поведінки, соціальні відношення, ціннісні орієнтації про правду, світобачення, звичаї, ритуали і т.д.

Проте, не менший обсяг комунікації припадає і на *невербальне* спілкування. Ця форма спілкування вважається важливою не лише у дитинстві, коли людина звикає до основних аспектів поведінки своєї культури та починає їх засвоювати на підсвідомому рівні, але й у будь-якій іншій ситуації, коли вона стикається з незнайомим культурним середовищем і звичайні повсякденні ситуації – їжа, сон, гігієнічні процедури, одяг, привітання тощо – стають джерелами труднощів.

Символічною знаковою системою, що знаходиться в основі немовних засобів комунікації, можуть слугувати будь-які соціальні феномени. Основними

її формами вважаються жести руками, як заплановані, так і непередбачені, вираз обличчя, пози та положення тіла, стиль одягу чи зачіски, хода, просторова дистанція під час спілкування, дотики, контакт очима. Крім того, неабияку роль відіграють архітектура, вуличні знаки, графічна символіка, художні та інші форми впливу, наприклад, весільний вальс чи військовий парад, дизайн інтер'єру, ювелірні прикраси, запах, паралінгвістичні явища, які є частиною мови і можуть виступати як форми невербального спілкування – темп мовлення, гучність, висота звуку, модуляція, кольори.

Вербальна комунікація – це мовне спілкування, що виражається в обміні думками, інформацією, емоціями між співрозмовниками. Утворює основу всієї культури будь-якого народу, будучи найбільш насиченою та інформативною. Створює умови для взаємовпливу людей одне на одного, обміну ідеями, інтересами, настроями, почуттями. Саме мова в міжкультурній комунікації служить засобом, призначеним для взаєморозуміння її учасників. Як вважають фахівці, вербальна комунікація може проходити переважно в формі діалогу або монологу.

Розглянемо приклад із практики. Японець може сказати «так», хоча це не завжди означає згоду. В Японії прийнято вважати, що кожен сам повинен зрозуміти, про що дійсно думає його співрозмовник. Японець не бачить нічого страшного в тому, що думки висловлені не до кінця. Для нього більшу цінність представляють особливості етикету, ввічливість мови, які цінуються вище, ніж сенс і доступність сказаного. Проте, для японця бути щирим, насамперед, означає намагатися зробити так, щоб ніхто з його партнерів не «втратив обличчя», тобто проявити тактовність по відношенню до кожного.

Як вважають фахівці, лише 35% інформації в процесі комунікації передається за допомогою мови, а 65% ми отримуємо за допомогою невербальних засобів. Серед них виділяють власне *невербальні засоби комунікації* – жести, міміку, рухи тіла, погляди, дистанцію спілкування і використання простору, манеру тримати себе, одяг і запахи.

Невербальна комунікація – це сукупність немовних засобів, символів і знаків, використовуваних для передачі інформації і повідомлень в процесі спілкування. В її основі лежать два джерела – біологічний і соціальний, тобто вроджений і набутий в ході соціального досвіду людини. Невербальна комунікація вважається найдавнішою формою комунікації, так як жести і міміка з'явилися раніше, ніж мова. Вона використовує виразні рухи людського тіла, звукове оформлення мовлення, матеріальні предмети, що мають символічне значення. На відміну від вербальних повідомлень, невербальні мають значно більшу багатозначність, ситуативність, спонтанність.

Розглянемо приклад із практики. Деякі соціальні форми невербальної комунікації мають етнічний характер: в Європі вітаються, потискуючи руку, в Індії складають обидві руки перед грудьми, в деяких країнах вклоняються, на Кавказі, коли людина входить в будинок, встають.

Міжкультурна комунікація включає різноманітні форми, види і типи спілкування між людьми: культурами, расами, етнічними групами, релігіями і субкультурами всередині великих культур. Сучасний комунікативний простір являє собою досить складну систему, в якій одне з основних місць належить різним видам комунікації. Це обумовлено тим, що в різних ситуаціях і обставинах людина поводить себе по-різному, і тим самим в кожному окремому випадку взаємодіє з іншими людьми особливим чином.

Спостереження і дослідження в області міжкультурної комунікації дозволяють зробити висновок, що її зміст і результати багато в чому залежать від панівних у будь-якій культурі цінностей, норм поведінки, установок і т.д. Тому людям, які на практиці стикаються з представниками інших культур, дуже важливо враховувати саме ті особливості, які характерні для певного виду або типу культури. Ці знання необхідні іноземним студентам в процесі їх навчання у закордонному ЗВО; бізнесменам, які ведуть свою справу за кордоном; туристам, які прибувають в іншу країну, і багатьом іншим людям, залученим до процесу міжкультурної комунікації, чи-то професійні або ж особисті контакти.

Потрапляючи у незнайому культуру (а це може бути звичайна поїздка на навчання чи відпочинок), людина опиняється у ситуації, коли звичні способи та норми поведінки можуть бути неприйнятними чи, принаймні, неефективними. У такому випадку індивід може розкритися з нового боку, розвинути нові навички, отримати нові знання. Але нерідко ми спостерігаємо, що в іншому культурному середовищі людина демонструє поведінку, яка дуже відрізняється від загальноприйнятих норм у її власній культурі.

Часто люди навмисно демонструють свою мовно-культурну відмінність, щоб встановити чи відновити певну культурну дистанцію між учасниками комунікативного акту, сигналізуючи таким чином, що партнер по комунікації не розуміє його намірів та мотивів. У такому випадку непорозуміння виявити дуже легко, а це спрощує мовну взаємодію. Прикладами такого явища можуть бути молодіжний сленг та стиль одягу чи, навпаки, офіційність ділової мови та костюма.

Отже, міжкультурна комунікація – це культурно обумовлений процес, усі складові якого знаходяться у тісному взаємозв'язку з культурною чи національною приналежністю учасників процесу комунікації. Оскільки одна людина оцінює іншу в контексті свого культурного досвіду, такі прояви як етноцентризм та негативні культурні стереотипи, можуть призвести до негативного результату мовної міжкультурної інтеракції.

Комунікація, безперечно, є одним із способів та умов людського існування, а міжкультурна комунікація стала необхідною вимогою для раціонального та правильного співжиття різних народів на одній планеті. Особливо вона є необхідною сьогодні, коли люди стали більш мобільними, володіють достатньою кількістю важливих для гнучкості реагування знань, що призводить до соціокультурного взаємовпливу народів.

Таким чином, головне завдання міжкультурної комунікації у сучасному соціально-політичному світі – попередити усі можливі культурні конфлікти, схилити людей до взаємоповаги та взаєморозуміння. Міжкультурна комунікація не лише може попередити невеликі конфлікти на індивідуальному

рівні, а й значні культурні конфлікти між країнами, релігіями, етносами, які можуть перерости у повстання та війни. Лише за умов взаємодовіри та взаємозалежності людство має шанс існувати у гармонійному та стабільному суспільстві.

Багатонаціональний склад учнів і педагогів закладів загальної середньої освіти України накладає відбиток на освітній процес і міжкультурну комунікацію всіх суб'єктів взаємодії. Педагоги-початківці відчують потребу в набутті досвіду толерантної взаємодії з вихованцями, оновленні колишніх форм і методів роботи, враховуючи національні особливості учнів, оскільки розуміють, що саме вони виступають ретрансляторами гуманістичних ідей у дитячому середовищі, натхненниками формування мультикультурної компетентності.

Мультикультурний учитель, в нашому розумінні, – це такий, що визнає культурний плюралізм і активно сприяє йому, прагне захищати національно-культурне різноманіття. Перед мультикультурним учителем стоять наступні завдання:

- розуміти і приймати полікультурну ідентичність школярів;
- володіти діагностичними методиками визначення рівня толерантності, національно-культурних відмінностей;
- створювати атмосферу толерантності, прийняття, поваги і утвердження культурних відмінностей в класі;
- розуміти, що проблема дискримінації, ненависті, насильства та інші вирішуються тільки у взаємодії з батьками, соціальними працівниками, широкою громадськістю; аналізувати свої власні культурні упередження і стереотипи і позбавлятися від них;
- критично і рефлексивно мислити; допомагати школярам визначати свою культурну ідентичність;
- будувати взаємини між дітьми і їхнє спілкування на основі поваги, взаєморозуміння, викликаючи взаємний інтерес до національної культури одне одного;

– творчо, без застосування, насильства вирішувати конфлікти і вчити цьому школярів.

Ми переконані, що для мультикультурного вчителя характерні сформовані на необхідному рівні, крім загальнокультурних і професійних знань, умінь, навичок, розвитку особистісних якостей і здібностей, також і мультикультурні знання, уміння і навички, що дозволяють організувати педагогічну діяльність у відповідності з національними особливостями і культурними традиціями педагогіки і психології тих етнічних груп і спільнот, які складають учні класу, школи.

Для реалізації даної організаційно-педагогічної умови ми враховували такі правила:

1. Мовлення (не вживалися принизливі образливі вислови та натяки, повага до інших мов і тих, хто ними спілкується);

2. Соціальні відносини (повага й сердечність у відносинах педагога та вихованців);

3. Прийняття рішень (із усіма дітьми радяться, їм пропонується висловити свою думку);

4. Стосунки між більшістю та меншістю (делікатне ставлення й інтерес до представників релігійних, культурних, етнічних, лінгвістичних меншин, урахування життєвого досвіду і перспектив таких учнів під час складання навчальних планів і програм);

5. Особливі події (однакова участь усіх дітей у фестивалях, конкурсах, змаганнях та інших заходах);

6. Культурні події та дії (визнання свят усіх культурних груп, усі можуть брати у них участь);

7. Релігійні звичаї (повага віросповідання всіх дітей, поширення інформації, за їхнім бажанням, про особливості свого віросповідання);

8. Міжгрупова взаємодія (спільні практики, виконання робіт групами, у яких представлені різні культури та характери.

Отже, підсумовуючи позитивний вплив середовища на створення ефективної атмосфери міжкультурної комунікації, можна впевнено зазначити, що важливою передумовою такого процесу є організація спільної діяльності у межах загальноосвітнього навчального закладу: фестивалі національностей, концерти, культурні експедиції, соціальні проекти, волонтерська діяльність. Колективна творча діяльність учнівської молоді і дорослих членів шкільної спільноти сприяє розвитку неформальних дружних контактів учнів, батьків, вчителів, громадськості, впливаючи таким чином на демократизацію загальної виховної системи школи I ступеня.

Серед методів, які сприяють організації міжкультурної комунікації учнів початкових класів ми обирали переважно інтерактивні для більшого забезпечення міжособистісної взаємодії. Це методики кооперативного навчання такі як «Робота в парах», «Змінні трійки», «Робота в малих групах», «2-4-всі разом», «Ажурна пилка».

У ході реалізації першої організаційно-педагогічної умови для педагогів початкової школи було проведено тренінг: «Мультикультурна особистість», розроблено комп'ютерні презентації: «Світові релігії», «Кухні народів світу», «Костюми народів світу», проведено рольові ігри «В чужій країні», «Національні пріоритети», «Етнічні стереотипи». Для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня був організований воркшоп: «Толерантність у сучасному суспільстві» із застосуванням методів розвитку критичного мислення, елементами диспуту. Результатом воркшопу став освітній нетворкінг, організований самими педагогами з теми: «Формування асертивної поведінки компетентного педагога в умовах мультикультурності». Цікавою формою роботи виявився підсумковий семінар-практикум: «Цілюща сила народних казок», де вчителі ділилися авторськими напрацюваннями, демонстрували ефективний вплив казкотерапії на формування міжкультурної комунікативності. Ми відзначили результативність вправ, спрямованих на моделювання ситуації міжкультурної комунікації, коли педагогам доводилося експромтом вирішувати конфліктні ситуації, не володіючи знаннями про

етикетні норми східних країн, особливості побуту і поведінки в громадських місцях.

Комунікація, безперечно, є одним із способів та умов нашого існування, а міжкультурна комунікація стала необхідною вимогою для раціонального та правильного співжиття багатьох різних народів на одній планеті. Особливо вона є необхідною сьогодні, коли люди стали більш мобільними, володіють достатньою кількістю важливих для гнучкості реагування знань, що призводить до соціокультурного взаємовпливу народів.

Отже, головне завдання міжкультурної комунікації у сучасному соціально-політичному світі – попередити усі можливі культурні конфлікти, схилити людей до взаємоповаги та взаєморозуміння. Міжкультурна комунікація не лише може попередити невеликі конфлікти на індивідуальному рівні, а й значні культурні конфлікти між країнами, релігіями, етносами, які можуть перерости у повстання та війни. Лише за умов взаємодовіри та взаємозалежності людство має шанс існувати у гармонійному та стабільному суспільстві.

Отже, підсумовуючи позитивний вплив середовища на створення ефективної атмосфери міжкультурної комунікації, можна впевнено зазначити, що важливою передумовою такого процесу є організація спільної діяльності у межах загальноосвітнього навчального закладу: фестивалі національностей, концерти, культурні експедиції, соціальні проекти, волонтерська діяльність. Колективна творча діяльність учнівської молоді і дорослих членів шкільної спільноти сприяє розвитку неформальних дружних контактів учнів, батьків, вчителів, громадськості, впливаючи таким чином на демократизацію загальної виховної системи школи I ступеня.

Друга педагогічна умова полягала у **використанні мультикультурних інтегрованих технологій в освітньому середовищі початкової школи.**

Сучасні технології, форми та методи навчання формують нове обличчя школи. Інтернет, телебачення, преса – віртуальна реальність з безмежними можливостями виступає основним джерелом інформації, місцем зустрічі,

територією розваг, формує спосіб мислення дитини. Будувати освітнє середовище Нової української школи треба у відповідності до сучасних трендів, що формують освіту майбутнього.

За результатами міжнародних досліджень експертів у галузі освітніх технологій виділено основні технологічні тренди, що суттєво впливатимуть на освіту, серед яких:

1.*Екстенсивний розвиток Інтернету.* Доступність і мобільність Інтернету сприяла феномену «Усі в мережі». В освітні простори входять віртуальні світи з ефектом присутності (3D-підручники, віртуальні музеї тощо). Мобільність і гнучкий графік роботи дозволяють учню, не знаходячись в приміщенні школи, залишатися в процесі навчання – «Глобальні класи» – модель освіти не прив'язана до конкретного приміщення, працює в режимі 24/7.

2.*Цифрове середовище як суб'єкт.* Розвиток систем штучного інтелекту перетворює цифрове середовище в партнера (наприклад, суперник у грі в шахи). Інтернет стає помічником, перетворюючи наш будинок на «розумний дім», ігровий дитячий майданчик на тренажер логічного мислення й соціалізації дитини. Технології дають можливість навчатися всюди – «Університет у кишені».

3.*Віртуалізація.* Нові інтерфейси дають можливість перетворювати в екрани взаємодії будь-які поверхні («б відчуття» – технологія проєкції і управління жестами без екранних засобів, електронні підручники).

4.*Когнітивна революція.* Інтеграція інформаційних технологій з досягненнями когнітивної науки призводить до появи зворотного зв'язку між діями людини, процесами в корі головного мозку та діями спостерігача. Стає можливою передача емоцій, образів «New-НТТР – human thoughts transfer protokol».

Сутність поняття «інтеграція змісту освітнього середовища» визначають такі характеристики, як: створення спеціальних умов, за яких відбувається привласнення дитиною соціального досвіду, формування її як особистості; визначальною в освітньому середовищі є активність учня в розв'язанні освітніх

задач; освітнє середовище має ресурси, необхідні для розкриття внутрішнього потенціалу особистості дитини, задоволення її освітніх потреб.

Моделюючи освітнє середовище за допомогою мультикультурних інтегрованих технологій, учитель має справу з інноваційною ідеєю, що оформлюється й реалізується у процесі практичної діяльності, постійно змінюється, розвивається, виступаючи інструментом переходу від наявного стану системи до бажаного. Модель освітнього середовища вибудовується навколо дитини, її освітніх потреб й інтересів та враховує вплив сучасних трендів на освіту. Так з'являється ігрове, віртуальне, відкрите інформаційне освітнє середовище. Учитель створює спеціальні умови, включені у просторово-предметне, соціальне і психодидактичне оточення, які обумовлюють активність дитини, відображаючись в її особистісному розвитку. Головне завдання моделювання вчителем інтегрованого освітнього середовища – допомогти кожній дитині, яка є представником тієї чи іншої культури, відкрити закладений у ній потенціал для цілеспрямованого саморозвитку.

Управління розвитком освітнього середовища можна представити як неперервний процес цілеспрямованого формування умов і зміни параметрів, що забезпечують перетворення можливостей освітнього середовища на дійсність. Моделювання включає постановку мети і завдань, розроблення концептуальної моделі освітнього середовища, її конструювання і дослідження, екстраполяцію отриманих результатів. Готовність моделювати нове освітнє середовище має стати фаховою компетенцією учителя, урегульовану нормативними документами.

Перед педагогом постають виклики, на які треба реагувати вже сьогодні: доступність і мобільність Інтернету спонукає опановувати віртуальні світи, обирати нові моделі навчання (перевернутий клас, онлайн-курси тощо), працювати «в мережі». Учитель повинен уміти інтегрувати сучасні ІКТ у навчальний процес. Безмежні можливості Інтернету потребують уміння раціонально управляти власними ресурсами (часом, кар'єрою, освіченістю).

Вивчення теоретичних засад формування готовності педагога до

моделювання освітнього середовища дало змогу визначити його як інтегративну якість особистості, що виражається в діалектичній єдності структурних компонентів готовності – мотиваційно-ціннісного, когнітивного і процесуального. Критеріями рівня готовності є: 1) мотиваційно-ціннісна спрямованість особистості; 2) знання й уміння моделювати освітнє середовище; 3) професійно-педагогічні види діяльності з розвитку освітнього середовища. Індикаторами готовності педагогічної спільноти розбудовувати Нову українську школу можуть служити: реакція педагога на зміни (позитивна, негативна, нейтральна); його прагнення отримати нові знання і набути нових умінь; зміна поведінки на робочому місці; організаційний розвиток діяльності школи.

Сьогодні школа має сконцентруватися на експертній оцінці стратегічних напрямів розвитку освіти, виявленні технологічних проривів, що будуть мати вплив у довгостроковій перспективі; визначити можливі альтернативи розвитку Нової української школи та вибрати з них найбільш оптимальні; спрямувати зусилля на пошук моделі підготовки вчителів, готових сьогодні навчати завтрашнє покоління.

Концепція мультикультурної освіти не бездоганна. Основна її слабкість полягає в певному утопізмі, ідеалізованих уявленнях про можливості ліквідації будь-яких протистоянь цивілізацій і культур за допомогою виховання і навчання. Вбачаючи подібні вади концепції мультикультурної освіти у вигляді образу салатниці, американський вчений Дж. Блер представляє це так: хтось вибере в цьому салаті моркву, хтось – горох, а хтось – весь салат; хтось вважатиме за краще не мати в салаті деякі інгредієнти, вважаючи, що вони зіпсують його смак; хтось вважатиме, що салат можна виготовити з власних інгредієнтів і назве це салатом ... Так що салат може варіюватися в залежності від уподобань будь-якого користувача. Уявіть собі аналогічні маніпуляції в ширшому масштабі, стосовно інтегрованих мультикультурних технологій.

Реалізація другої умови здійснювалася через використання інтерактивних методів у поєднанні з етнокультурним компонентом. Розроблено і впроваджено тематичне заняття-подорож «Легенди мого краю», заочна подорож «Історія

мого міста», «Свою мову знай, інші – поважай», «Лялька-мотанка», інтегрована вихована година «Видатні постаті мого рідного краю». Мультикультурний зміст реалізувався у ході фестивалів народних мистецтв, виставок національної творчості, ярмарків національних страв, виставок у супроводі фотоілюстрацій: «Кімоно», «Індійське сарі», відзначення народних свят, а також традиційних свят різних народів: «Масляна», «Хеллоуїн», «День матері», «Великдень», «День святого Валентина».

Ефективними формами і методами формування мультикультурної компетентності учнів визначено фольклорний конкурс, День символіки різних народів, художній марафон, народні ігри та забави, діалог країн – саміт держав «Мрії про Україну». У ході роботи проведено національні свята європейців і азіатів, конкурс загадок, приказок і прислів'їв різних народів.

Чільне місце відводилося заняттям із розвитку самоідентифікації дітей, усвідомлення цінності іншого: «Я та інші», «Пізнай себе!», «Мій настрій», «Свої і чужі». Такі заняття сприяли формуванню розуміння партнера по взаємодії.

Формування «європейської свідомості» в умовах євроінтеграції передбачає, що житель того чи іншого регіону має усвідомлювати себе не тільки німцем, французом, англійцем або українцем, а, перш за все, європейцем, якого пов'язує спільність західноєвропейської цивілізації з наявними в ній унікальними рисами, що склалися в результаті спільного культурного розвитку і взаємодії народів. Тому підростаюче покоління має бути виховане за принципом «подвійної лояльності», відповідно до якого, як запевняє Б. Вульфсон, необхідно ставитися позитивно не тільки до культурних, національних та історичних особливостей своєї країни, але й займати позицію толерантності, поваги, взаєморозуміння з представниками іншої культурної традиції [49, с. 63]. У мультикультурному середовищі, де визнається рівноцінність усіх етнічних і соціальних груп, недопустимою є дискримінація людей за релігійними, статевими, майновими, національними чи віковими ознаками.

Третьою педагогічною умовою було визначено **реалізація освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства.**

Сьогодні одним із структурних компонентів Нової української школи є ***педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учне, учителем і батьками.***

У концепція Нової української школи зазначено: «Кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія Нової школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками.» Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства». Основні принципи цього підходу:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах, стосунках;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями та батьками змінює односторонню авторитарну комунікацію вчитель – учень. Починають широко застосовуватися методи викладання, засновані на співпраці (ігри, проекти (соціальні, дослідницькі), експерименти, групові завдання тощо). Учні залучаються до спільної діяльності, що сприяє їхній соціалізації та дозволяє успішно оволодівати суспільним досвідом.

Педагогіка партнерства і компетентнісний підхід потребують нового освітнього середовища. Таке середовище допомагають створити різні технології і методики, зокрема, методика розвитку критичного мислення. Вона підвищує ефективність роботи педагога, ефективність управління освітнім процесом і водночас уможливіє індивідуальний підхід до навчання.

У контексті теми дослідження особливого значення ми надавали принципу комплексності формування мультикультурної компетентності, припускаючи, що формування особистості учня початкової школи необхідно реалізовувати тільки у взаємодії навчального закладу, сім'ї та різноманітних культурних спільнот. Відтак нами визначено важливі аспекти формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи – залучення до виховної співпраці батьків, членів громади, ЗМІ, представників бізнесу, громадських організацій, об'єднань різних культурних громад.

Партнерство сім'ї та школи сприяє ефективному утвердженню моральних цінностей та суспільних правил поведінки. Особливо це стосується сімейних установок на ставлення до тих чи інших культур. Дуже часто ставлення учня до представника іншої національності у класі є калькою поведінки його батьків і навіть всієї родини. Тому одним із важливих засобів формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи ми визначили педагогіку партнерства, яка передбачає глибоке інформування батьків про сутність мультикультурної освіти і виховання, особливості їх прояву на рівні місцевої громади, сучасні виклики та проблеми становлення. З іншого боку, важливою є організація спілкування учнів класу з батьками-представниками різних культурних експедицій, презентацій, виставок.

Результати нашого педагогічного експерименту свідчать про низку позитивних аспектів від залучення батьків у процес формування мультикультурної компетентності, а саме: зростання когнітивного розвитку дитини, її психологічного самопочуття, якісне покращення установок батьків про самих себе, заклад загальної середньої освіти, і ставлення педагогічного колективу до учня. Батьківське залучення спонукає до кращої адаптації дітей (діти мігранти, діти з числа внутрішньо переміщених осіб, діти з сільської місцевості) у нових соціокультурних умовах співвідносяться із зменшенням проблем з поведінкою, кращою інтеграцією у шкільний колектив, більш високою успішністю.

Як свідчить авторський практичний досвід проведено роботи в школі з формування мультикультурної компетентності, батьки досить часто оцінюють ситуацію у сфері міжкультурних відносин, керуються стереотипними уявленнями. У такому випадку російські дослідники П. Чернишова та С. Косарецький важливою умовою залучення батьків до навчання дитини називають комунікацію школи з сім'єю, котра може виявитися в різних формах: інформаційні бюлетені (висвітлення подій, що відбувалися у школі впродовж місяця); щомісячний календар (план роботи школи); пакет інформаційних матеріалів, що містить телефони, прізвища керівництва, структурні відділи школи, батьківські збори, конференції вчителів і батьків; шкільні ради; щорічні публічні звіти, листи; відвідування школи. Педагоги відзначають, що традиційні методи комунікації батьків із школою стають дедалі менше ефективними, тому необхідно здійснювати пошук нових форм [48, с. 69-71].

На провідній ролі керівництва навчального закладу у процесі організації взаємодії школи та сім'ї акцентовує увагу А. Удалова. На її думку, сім'я повинна розглядатися як головний замовник і союзник у вихованні дитини, а об'єднання зусиль, партнерство між батьками, які представляють різні культурні спільноти, і школою створить сприятливі умови для розвитку дитини, сформує батьківську компетентність, стимулюватиме активну позицію сім'ї стосовно школи та освітнього процесу загалом.

Дослідниця виокремлює наступні етапи в процесі формування партнерства сім'ї та навчального закладу:

1. Діагностичний (визначення соціального запиту батьків учнів до школи).
2. Концептуальний (проекування загальної концепції формування партнерства між батьками та школою).
3. Діяльнісний (реалізація всіх запланованих на попередньому етапі напрямів і форм роботи).
4. Аналітичний (визначення ефективності партнерства сім'ї та школи).

Сучасний зміст шкільної освіти потребує суттєвого оновлення з урахуванням національних і регіональних умов, національно-культурних

бажань і потреб етносів, тенденцій світового розвитку, а саме використання дистанційних, віртуальних, комп'ютерних, інформаційних технологій.

Термін *«партнерство»* переважно визначають як організаційну форму спільної діяльності, що передбачає об'єднання осіб на відповідних умовах розподілу праці та активної участі в її реалізації. «Педагогіка партнерства» ж є одним із факторів ефективної взаємодії учасників освітнього процесу.

Для нашого дослідження найбільш вдалим є таке визначення терміну: *педагогіка партнерства* – напрям педагогіки, що включає в себе систему методів і прийомів виховання і навчання на засадах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості. Педагогіка партнерства є чітко визначеною системою взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, вчителів, громади). Педагогіка партнерства – це простір дитинства, який будується на засадах рівності, діалогу, співпраці, прийняття. Вона є складовою концепції Нової української школи, спрямованої на те, щоб побудувати довіру між школою, дітьми, батьками та суспільством.

Як зазначено в Концепції «Нова Українська школа»: «в основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньої траєкторії дитини. Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями та батьками змінить односторонню авторитарну комунікацію вчитель – учень» [29].

Сутність педагогіки партнерства полягає в демократичному та гуманному ставленні до дитини, забезпеченні їй права на вибір, на власну гідність, на повагу, права бути такою, якою вона є, а не такою, якою хоче її бачити вчитель чи батьки. Сьогодні базовим принципом побудови освітнього середовища початкової школи є пріоритет вільного розвитку особистості, у якої повинні бути сформовані десять ключових компетентностей. Ми у своєму дослідженні виокремлюємо у структурі громадянських та історичних компетентностей ще

одну, яка, за нашим переконанням, є важливою для формування громадянина європейського простору – це мультикультурна компетентність.

До реалізації ідей педагогіки партнерства ведуть два шляхи. По-перше, шлях, який можна назвати «романтичним» – «віддавши серце дітям». Учитель наближується до дитини за рахунок великої любові і поваги до неї, «схиляється до її рівня». Це шлях великих педагогів гуманістів ХХ століття Василя Олександровича Сухомлинського і Шалви Олександровича Амонашвілі. На жаль, ще не всі педагоги ХХІ століття готові до такого стилю стосунків, на відміну від їхніх учнів, які набагато швидше повіряють у свою «рівність» з учителем. По-друге, – це шлях розподілу функцій вчителя та учня і організація їх співпраці. У функції вчителя входить ретельна підготовка диференційованих завдань, інструкція щодо їх виконання різними групами учнів. Функція учня – на добровільних засадах прийняти запропоновані вчителем завдання як свої і самостійно їх виконувати. У такому випадку обидва учасники освітнього процесу – вчитель і учень – рівноправні, вони – суб'єкти діяльності. Ніхто ні над ким не застосовує владу. Так реалізується ідея рівності. Не кожен учитель має достатній запас любові до дітей, але кожен може побудувати освітній процес так, щоб дитина почувала себе вільною особистістю і час від часу забувала, що в класі є «наглядач». Вчитель стає коучем, ментором, тьютором в залежності від складності запропонованих завдань.

Сучасне навчання і виховання учнів у колективі, де є представники різних культур і національностей, вимагає нової педагогічної етики, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага та здатність до міжкультурної комунікації. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, емпатія, утвердження людської гідності, довіра, толерантне ставлення); зумовлює використання міжкультурної комунікації як домінуючої форми навчального спілкування з представниками різних культур, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Принципово важливою є орієнтація партнерської

діяльності вчителя з багатонаціональним учнівським колективом на розвиток творчості – творчої активності, творчого мислення, творчого самовираження.

Таким чином, психологічну основу педагогіки партнерства складають суб'єкт-суб'єктні стосунки – співпраця двох і більше суб'єктів. Цей тип взаємин є для освітнього процесу найоптимальнішим, бо, з одного боку, він зберігає за вчителем функцію управління, а з другого, – дає суб'єктам можливість діяти самостійно.

Для того, щоб освітнє середовище школи сприяло формуванню мультикультурної компетентності в учнів, робота повинна бути спрямована на те, щоб кожен учень міг:

- розвинути здібності критичного мислення й незалежного висловлювання;
- поповнити знання у сферах, які цікаві учневі й розкривають перед ним нові горизонти пізнання;
- розвивати спроможність приймати самостійні рішення;
- отримати необхідну індивідуальну педагогічну підтримку;
- розвинути самосвідомість кожного учня як самостійної особистості і як члена колективу, незалежно від його расової чи культурної приналежності;
- зберегти і зміцнити моральне, фізичне і психічне здоров'я здобувачів освіти;
- сприяти взаємоузгодженню зовнішніх потреб та внутрішніх мотивів до саморозвитку та самореалізації всіх учасників освітнього процесу.

Співпраця учителя і учнів, партнерство школи з сім'єю, спільний процес пізнання і відкриття, постійне створення ситуації успіху – ось складові формування мультикультурної компетентності в учнів початкової школи. Для цього необхідно повертати вектор діяльності кожного учня на виховання у нього готовності до життя в соціумі, де перетинається безліч культур і націй, де повсякчас необхідно вирішувати власні задачі стосовно визначення свого місця в житті, уміння робити вибір, слідувати своїм інтересам і переконанням, враховуючи інтереси інших людей, а також разом з цим успішно розвиватися.

Ми обрали *критерії*, які визначають ефективність ідеї розвитку стосунків партнерства як найпродуктивнішої системи відносин в умовах педагогічної взаємодії:

- сформована професійно-особистісна готовність педагога до гуманізації освітнього середовища;
- позитивна взаємозалежність суб'єктів міжособистісної взаємодії (усвідомлення спільної мети, наявність загальних ресурсів, докладання спільних зусиль для вирішення проблем);
- право на автентичність кожного учасника педагогічної взаємодії;
- можливість задовольняти основні міжособистісні потреби в процесі спільної діяльності та спілкування;
- підтримуюча взаємодія, що забезпечує сприятливий психологічний клімат взаємодії;
- високий рівень розвитку соціальних умінь і навичок міжкультурної комунікації;

Урахування зазначених критеріїв сприятиме створенню необхідних умов, сприятливих для формування партнерських відносин між вчителями та учнями, допоможе адміністрації, працівникам психологічної служби у визначенні змісту організаційних та просвітницьких заходів щодо підвищення психологічної компетентності вчителів з питання упровадження партнерських взаємин з учнями та їх родинами в умовах багатонаціонального і культурно різноманітного колективу.

Одним із видів педагогіки партнерства, який можна також впровадити в освітній процес початкової школи, на нашу думку, є соціально-педагогічне партнерство, яке передбачає залучення культурно-різноманітного змісту в освітній процес. Воно розглядається як окрема форма соціальної взаємодії закладу освіти з фізичними або юридичними особами та розгортається на засадах визначальної ролі навчального закладу в реалізації його особистісно-розвивальних функцій. Таке партнерство включає в себе сім'ю, педагогів, адміністрацію навчального закладу. Метою соціально-педагогічного

партнерства є інтеграція батьків у педагогічний процес шляхом створення необхідних і достатніх умов для залучення сім'ї до супроводу дитини в освітньому процесі.

Завданнями такого партнерства при цьому постають:

- встановлення партнерських відносин з сім'ями учнів, які належать до різних націй і культур;
- визначення ціннісних орієнтирів спільної діяльності та шляхів їх досягнення;
- залучення батьків до організації освітнього процесу в культурно різноманітному середовищі початкової школи;
- науково-методичний та інформаційний супровід психолого-педагогічного навчання батьків з метою підвищення їхньої компетентності;
- проведення діагностичних досліджень з метою визначення освітніх запитів й задоволення освітніх потреб батьків та учнів в умовах мультикультурності.

Соціально-педагогічне партнерство як чітко визначена система взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, вчителів, керівників), повинна забезпечувати на рівні сім'ї створення стимулюючої духовної та морально-психологічної атмосфери спілкування між всіма учасниками освітнього процесу.

На сьогодні найефективнішою формою включення батьків у побудову соціального партнерства із школою ми вважаємо упровадження методики формування мультикультурної компетентності засобами педагогіки партнерства. Етапи та зміст даного процесу такі:

1-й етап. Визначення цільових установок. Співпраця навчального закладу і сім'ї починається з вивчення мікроклімату та умов родинного виховання, культурних звичаїв і традицій сім'ї, її виховного потенціалу, характеру, типу стосунків між батьками та дітьми, родинних зв'язків, структури спільного дозвілля членів сім'ї, форм і методів, що застосовуються батьками у вихованні дітей, педагогічної культури батьків, батьківського контролю, готовності

батьків до взаємодії з навчальним закладом. При цьому використовується узгоджений комплекс діагностичних методів: спостереження, бесіда, анкетування, аналіз портфоліо творчих досягнень учнів, родинне дерево, дискусія, метод мозкового штурму, фішбоун, інтерв'ю.

2-й етап. Вибір стратегії. Процес вибору стратегії складається з чотирьох чітко визначених і взаємопов'язаних кроків, а саме:

1. Аналіз ситуації. Ранжування можливих стратегій.
2. Аналіз сильних і слабких сторін обраних стратегій, можливостей і потенційних загроз (SWOT-аналіз).
3. Визначення загальної мети, конкретних завдань і пріоритетів, очікуваних результатів.
4. Розроблення плану дій із виконання стратегічних завдань і досягнення результатів.

3-й етап. Планування. Розробка моделі «Взаємодії навчального закладу і сім'ї» необхідна для того, щоб на її основі синхронізувати виховні впливи й об'єднати зусилля навчального закладу, закладів позашкільної освіти, культури, культурних осередків національних меншин, громадських організацій у формуванні мультикультурного освітньо-виховного простору задля вирішення проблем психічного, морального, соціального і духовного здоров'я дітей, підвищення виховного потенціалу сім'ї. Відповідно до результатів діагностики розробляється тематика індивідуальних консультацій і тренінгів для батьків, проведення батьківських днів у школі, фестивалів національностей.

4-й етап. Організація діяльності. Цей етап передбачає впровадження ефективних форм і методів роботи з сім'ями вихованців, що довели свою життєздатність і є доцільними на сучасному етапі. Наприклад: нетворкінг для батьків, стендапи для дітей; участь батьків у створенні портфоліо творчих досягнень дитини; презентації «Традиції і реліквії моєї родини»; реалізація проектів «Соціальне партнерство», «Активізація участі батьків у процесі прийняття рішень на рівні закладу».

5-й етап. Моніторинг та корекція. Завдання цього етапу – оптимізація процесу партнерської взаємодії, дослідження її ефективності, здійснення необхідного коригування, виправлення можливих помилок. Етап включає такі процедури:

1. Моніторинг системи.
2. Обговорення та погодження змін.
3. Корекція, внесення змін.

У разі ефективною реалізації даної моделі повинні з'явитися такі показники готовності батьків до взаємодії є:

- позитивне ставлення до педагогічного колективу та своєї участі в життєдіяльності школи і класу;
- бажання відвідувати обов'язкові заходи для батьків і проявляти ініціативу у організації самостійних заходів;
- зацікавленість у справах дітей, класу, школи;
- здатність здійснювати конструктивне спілкування і взаємодію з педагогами і адміністрацією школи;
- уміння налагоджувати міжкультурні контакти;
- бачення свого місця і ролі у взаємодії зі школою.

Реалізація педагогіки партнерства передбачала організацію сімейних конкурсів у початковій школі; презентацію результатів творчості дітей та батьків, розповіді про захоплення в сім'ї; проведення спільних заходів (екскурсії, оформлення класних кімнат, виготовлення посібників тощо). Кожній сім'ї було запропоновано обрати країну за власним бажанням і підготувати матеріали про її особливості, мешканців, звичаї та традиції, які віддзеркалювали б унікальність національного одягу та пам'яток культури.

Значна роль відводилася методичній роботі вчителя з родинами учнів, яка полягала у використанні групових (тематичні планшети, презентації кращих ідей родинного виховання); колективних (брифінг, диспут, батьківська конференція). Впроваджено проект «Цікавинки моєї родини», який полягав у

творчому втіленні систематизації родинними сімейними міфологем, пошуку етнічного коріння роду.

Впроваджено ігри-імітації, в яких педагог з дітьми вигадував хід імітаційної ситуації, допомагав учням розвивати творчу уяву та прогнозувати власну поведінку.

Отже, формування мультикультурної компетентності може успішно здійснюватися в процесі залучення дітей різних національностей та їх батьків до спільної пізнавальної та соціально значущої діяльності, спрямованої на виявлення толерантної поведінки, коли обмін духовними цінностями протікає в умовах збереження національних особливостей, неповторного вигляду кожної національної культури, а зближення культур впливає на збагачення та розвиток національної самобутності. Найефективнішим засобом включення батьків у взаємодію зі школою, на нашу думку, є педагогіка партнерства, яка реалізується через модель партнерської взаємодії з сім'єю.

Отже, формування мультикультурної компетентності може успішно здійснюватися в процесі залучення дітей та їхніх родин різних національностей до спільної пізнавальної та соціально значущої діяльності, спрямованої на виявлення толерантної поведінки, коли обмін духовними цінностями протікає в умовах збереження національних особливостей, неповторного вигляду кожної національної культури, а зближення культур впливає на збагачення та розвиток національної самобутності.

II. МЕТОДИКА ВПРОВАДЖЕННЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ідея впровадження моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи обґрунтовується новим напрямком філософії освіти – необхідністю посилення культурної складової парадигми освіти, взаємозв'язку освіти і культури. Людська цивілізація досягла такого рівня розвитку, що справжнє відродження національної культури та використання її основ у духовному розвитку народів і кожної окремої особистості немислимо без мультикультурності як основного шляху інтеграції в світову культуру, в загальнолюдські цінності. Це одна з головних особливостей сучасного прогресивного суспільного розвитку.

Модель мультикультурної школи, в розробці якої ми дотримувалися основних ідей і положень вітчизняних і зарубіжних дослідників мультикультурної освіти, видається нам як варіативний підхід до сучасної освіти. Організація освіти на принципах мультикультурності виходить із принципу: клас - один, а культур у ньому – багато.

Результати констатувального етапу експерименту довели необхідність підвищення ефективності процесу формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи та дозволили розробити структурну модель, що представляє собою багаторівневу єдність взаємопов'язаних компонентів, сприяє підвищенню рівня сформованості мультикультурної компетентності та забезпечує педагогічно значущий результат.

В освітньому процесі початкової школи мультикультурна складова дає можливість стимулювати позитивний інтерес дітей до багатоманітності й водночас утверджувати в суспільстві плюралістичний ракурс формування уявлень про навколишній світ. Саме тому особливо відповідальним завданням є конструювання педагогічної моделі формування мультикультурної

компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи і втілення її в педагогічну практику.

На підставі наукового аналізу педагогічного моделювання й з урахуванням мети й завдань нашого дослідження було визначено кілька основних вимог до моделювання формування мультикультурної компетентності в учнів початкової школи у системі організації освітнього середовища початкової школи, а саме:

- багатоманітності, тобто можливості розвивати нові моделі на основі створеної;
- евристичності, як певної самостійності й самоврядності за умови внесення окремих змістових змін до її структури;
- цілепокладання, тобто обов'язкова наявність провідної мети моделювання, яка б, зі свого боку, відповідала цілям педагогічного процесу;
- прогностичності, тобто врахування в змісті моделі не лише сучасних, але й майбутніх напрямів розвитку досліджуваного педагогічного явища чи об'єкта.

Результати нашого констатувального експерименту свідчать про три актуальні на теперішній час функціональні характеристики такого педагогічного процесу, а саме:

- необхідність розширення у вихованців меж світосприйняття, розвитку критичного мислення, критичного аналізу різноманітної інформації, яка характеризує культурне багатоманіття світу, усвідомлення ними відносності уявлень і суджень про власну й інші культури;
- потреба формування в учнів позитивного й конструктивного ставлення до суспільних відмінностей, почуття взаємності й міжкультурної емпатії;
- необхідність розвитку вмій і навичок міжкультурного діалогу, зокрема комунікативної взаємодії відповідно до певного міжкультурного контексту.

Означені положення стали основою проектування структурної моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Створюючи структуру моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, ми враховували також сучасні освітні тенденції в Україні, а саме: становлення громадянського суспільства, яке базується на принципі громадянського розуміння поняття української ідентичності й української нації, відчуття себе частиною спільного національно-культурного простору, інноваційна модернізація сучасної вітчизняної системи освіти й виховання.

Констатувальний етап експерименту довів, що існують певні чинники, які зумовлюють специфіку формування мультикультурної компетентності в певному освітньому середовищі, а саме: характеристика мультикультурності мешканців населеного пункту чи регіону, де розташований навчальний заклад, етнічна, релігійна, мовна специфіка складу дітей, які навчаються у класі чи школі, наявність традицій мультикультурної освіти і виховання в освітньому середовищі школи I ступеня, готовність педагогів до формування мультикультурної компетентності, методичне забезпечення процесу мультикультурного виховання.

Таким чином, структурна модель формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи має становити цілісну педагогічну систему, що обґрунтовує потреби сучасної педагогічної практики в інноваційних технологіях мультикультурної освіти і виховання й безпосередньо залежить від освітнього середовища, в якому реалізуються потреби суспільства розвивати культурне багатоманіття на основі діалогу й взаєморозвиток різних культур.

Ми врахували той факт, що будь-який шкільний колектив має культурні відмінності, навіть якщо його природу визначає етнічно однорідне шкільне середовище. Як правило, певну культуру (етнос, релігія, мова) характеризують різноманітні практики й світоглядні установки, притаманні окремим групам людей чи особам.

Таким чином, для нашого дослідження провідними стали ознаки, які характеризують особистісну ідентичність, тобто етнічна й релігійна

приналежність учня і його мова спілкування, соціальне походження, вік, гендер та інші соціокультурні умови українського суспільства. Нашим завданням було сформувати не тільки рівень мультикультурної грамотності у певній культурі, але й виховувати толерантне ставлення до представників іншої культури.

Запропонована структурна модель формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи містить такі блоки: теоретико-методологічний (мета, завдання, методологічні підходи, принципи формування мультикультурної компетентності в освітньому середовищі початкової школи); змістово-процесуальний (організаційно-педагогічні умови, етапи реалізації методик формування мультикультурної компетентності, зміст, форми і методи формування мультикультурної компетентності); діагностико-результативний блок (критерії, показники, рівні сформованості мультикультурної компетентності учнів початкової школи, діагностичний інструментарій, результат).

Відповідно до розробленої експериментальної моделі, виділено такі основні завдання впровадження методики формування мультикультурної компетентності:

- формування мультикультурної грамотності та критичного мислення учнів початкової школи;
- виховання толерантності учнів початкової школи;
- розвиток умінь міжособистісного спілкування з однолітками в мультикультурному колективі.

Провівши теоретичний аналіз педагогічного моделювання, врахувавши його специфіку відповідно до мети й завдань дослідження, графічне зображення моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи представлено на рис. 2.1

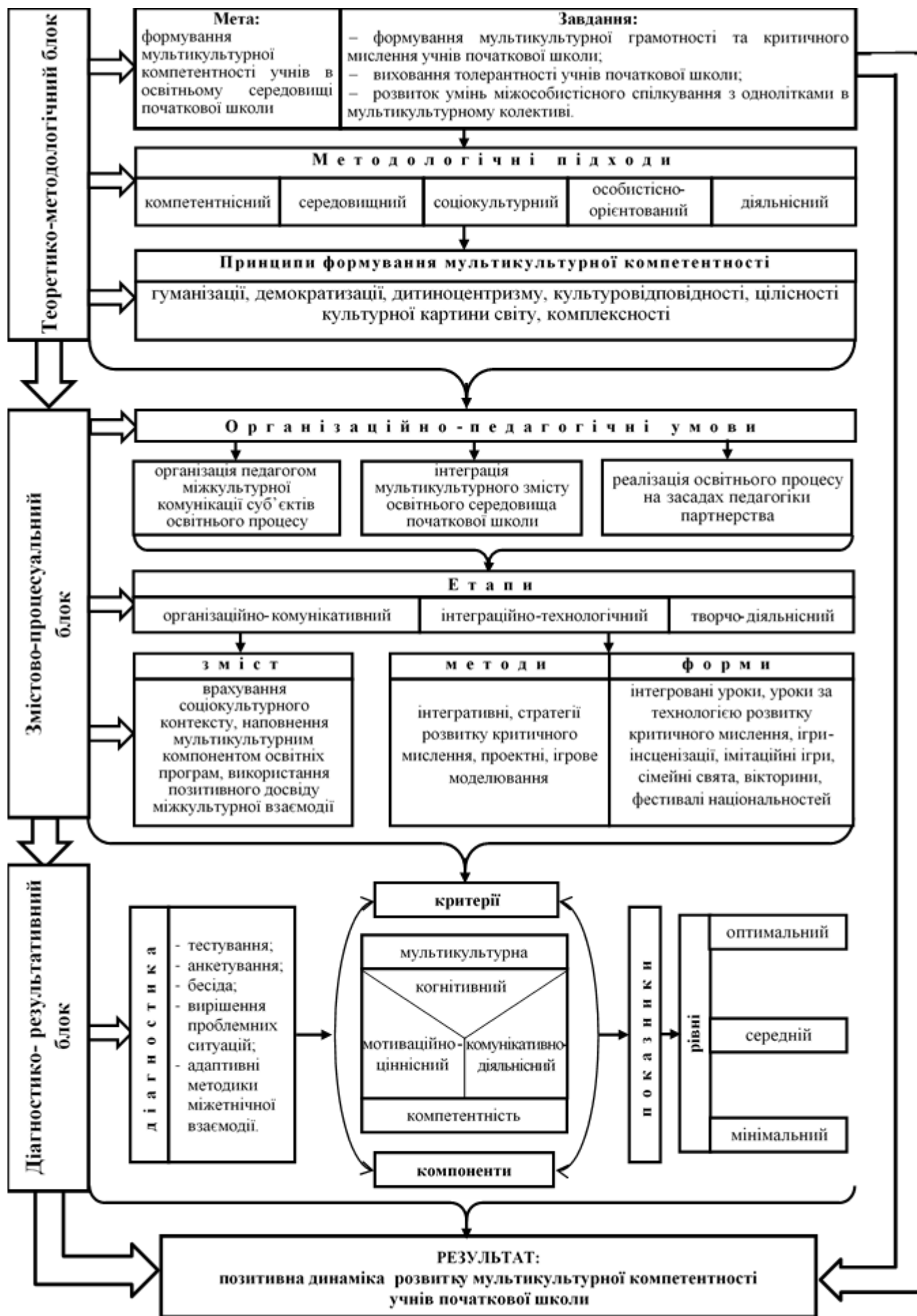

Рис. 2.1 Структурна модель формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи

Таким чином, структурна модель формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи – це обставини, що сприяють дії педагогічних закономірностей під впливом певних чинників.

Основу нашої структурної моделі формування мультикультурної компетентності становить практико-орієнтований підхід, що реалізується через певні інтерактивні вправи і оснований на них стратегії розвитку критичного мислення, які мають широкий спектр застосування як на уроках і виховних годинах, так і в позакласні роботі. Методичною базою, створюваної нами структурної моделі формування мультикультурної компетентності є інтерактивні методи навчання й виховання (дискусії, ігри, робота в групах, фестивалі, проектні технології).

Методологія формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи відбиває взаємозв'язок та взаємодію різних підходів до вивчення проблеми теорії і практики формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи і передбачає наступні підходи:

- компетентнісний;
- середовищний підхід, який ми розуміємо і як умову реалізації виховного впливу на учня, і як спосіб організації середовища та актуалізації його впливу на особистість учня;
- соціокультурний;
- особистісно-орієнтований;
- діяльнісний підхід, що передбачає таку організацію діяльності об'єкта, за якої він усвідомлює себе як особистість, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності і виступає активним учасником різних видів діяльності у системі: «мета – мотив – засіб – дія – результат». Діяльнісний підхід орієнтує на взаємодію суб'єктів виховного процесу на гуманістичних і демократичних принципах. Через діяльність і в діяльності народжуються і удосконалюються взаємини між вихованцями та педагогами.

Принципами формування мультикультурної компетентності, закладеними у нашій структурній моделі, ми виділяємо наступні:

Гуманізації, який розглядається як сучасна освітня стратегія, у центрі якої конкретна дитина з її можливостями, правом на творче самовираження, вільний розвиток і реалізацію природних здібностей. Основи виховання гуманної особистості в контексті сучасного розуміння його сутності та пріоритетів визначає концепція виховання гуманістичних цінностей учнів (І. Бех, Н. Ганнусенко, К. Чорна). Зокрема, автори концепції підкреслюють: «У вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості – вільний саморозвиток і збереження своєї індивідуальності; суспільства – щоб саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації – щоб усі діти стали компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі». Щодо змісту виховання концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість [10, с. 4-11]. Гуманізація виховного процесу передбачає орієнтацію на вихованця як на найвищу цінність, повагу до його особистості, довіру до нього, прийняття його особистісних цілей, бажань і інтересів, створення сприятливих умов для розкриття його здібностей і обдарувань. Реалізації цього принципу сприяли: бесіди на морально-етичні теми, виховні заходи, поезія, музика, перегляд фільмів, інтерактивні вправи. Важливим було формування ціннісного ставлення вихованців одне до одного, до керівників гуртків, інших людей; опора на активність дитини, опора на позитивне в дитині, створення «ситуації успіху» та ін.

Демократизації, що передбачає унікальність кожного партнера і принципову рівність одне з одним; відмінність і оригінальність точок зору, орієнтацію на розуміння і на активну інтерпретацію точки зору партнера; взаємодоповнення позицій учасників спілкування. Демократизація

народжується в пошуку нового без руйнування старого, в прагненні до взаєморозуміння і визнання за обома культурами відносної істинності. Діалог дозволяє прийняти чужі аргументи, чужий досвід, завжди шукає баланс, компроміс. Тобто, метою учасників діалогу є досягнення взаєморозуміння та саморозвитку. Принцип діалогічності закладений в основу дискусій, дебатів, круглих столів, моделювання життєвих ситуацій, майстерні ціннісних орієнтацій, ігор і вправ та ін.

Культурної картини світу, який розглядається нами як педагогічний норматив залучення підростаючого покоління до етнічної, національної і світової культури з метою формування готовності жити в мультикультурному поліетнічному середовищі. Це не значить, що мультикультурна освіта передбачає стирання національних відмінностей між народами. Навпаки, вона дозволяє взаємозбагатити культури в освітньому процесі, виступає нормою, яка забезпечує збереження національної, релігійної, особистісної ідентичності в умовах глобалізму. Тобто, мультикультурний освітній простір – це консолідуючий фактор у динамічному поступі народів і держав [12]. Формування толерантної особистості неможливе без прийняття нею загальнолюдських морально-етичних та естетичних цінностей, оволодіння духовною культурою рідного народу. На території України живуть представники багатьох національностей, тому необхідною постає потреба формувати у підростаючого покоління усвідомлення значущості внеску кожного етносу в скарбницю загальнолюдських надбань і розуміння взаємозв'язку національних культур разом із утвердженням культури міжетнічних відносин.

Культуровідповідність є невід'ємною складовою соціалізації дітей і означає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Принцип культуровідповідності однаково стосується представників усіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися рідною мовою, виховувати національну гідність, національну самосвідомість, відчуття етнічної належності до свого

народу. Відтворення в дітях менталітету свого народу, закарбування в свідомості підростаючих поколінь специфічного, що є в кожній нації. Реалізується цей принцип через колективні творчі справи, наприклад, у підготовці до народних свят, ігор і забав, народознавчих екскурсій, конкурсі «Фестиваль національностей», пошуково-дослідницькій роботі краєзнавчого змісту.

Особлива увага при здійсненні мультикультурної освіти приділяється необхідності відповідного морального і громадянського виховання, привчання до прийняття певних моральних рішень і дій. На реалізацію таких завдань спрямована система вправ по виробленню в учнів стабільних і чітких моральних і громадянських цінностей. Прикладом служить методика аналізу цінностей Дж. Бенкса, яка використовується для того, щоб допомогти школярам ідентифікувати і уточнити власні культурні цінності і зробити адекватний моральний вибір [7].

Нової якості набуває в мультикультурному навчальному закладі позакласна робота. Багато навчальних закладів стають більш відкритими і комфортними для представників різних субкультур. Спеціальне значення при цьому надається залученню учнів з етнічних меншин в шкільне самоврядування [4].

Прихильники мультикультурної освіти надають особливу важливість використанню навчальних планів і методів навчання, які розкривають потенціал кожного учня. Такий особистісно-орієнтований підхід виражається в ряді методик: «навчання через співпрацю», зацікавлене навчання (*relational teaching*) «цілісна мова» (залучення в діяльність через власний досвід).

Наявність в системі освіти рівних для всіх етносів можливостей реалізації своїх культурних потреб сприяє збереженню і розвитку етнічних культур. Мультикультурна модель освіти орієнтована на збереження і розвиток культурної самобутності національних меншин і малих етносів, дослідження малих культур, публікацію книг на рідних мовах і діалектах. Мультикультурна модель заохочує міжнаціональні контакти і виховує повагу до цінностей чужої

культури. Особливо сприятливо вона позначається на підростаючому поколінні: діти вчаться один у одного звичаям і традиціям чужого народу; живцем, а не за підручниками, вони знайомляться з культурної географією світу.

Отже, ми розробили модель формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи за кількома основними структурними блоками, а саме:

Теоретико-методологічний блок моделі містить основну мету формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, методологічні підходи до процесу формування мультикультурної компетентності – компетентнісний, середовищний, соціокультурний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, а також принципи формування мультикультурної компетентності – гуманізації, дитиноцентризму, культуровідповідності, цілісності культурної картини світу, комплексності.

Змістово-процесуальний блок зосереджує у собі організаційно-педагогічні умови, за яких процес формування мультикультурної компетентності буде ефективним, а саме: організація педагогом міжкультурної комунікації суб'єктів освітнього процесу; інтеграція мультикультурного змісту освітнього середовища початкової школи; реалізація виховного процесу на засадах педагогіки партнерства.

Вміщено основні етапи реалізації методики формування мультикультурної компетентності (організаційно-комунікативний, інтеграційно-технологічний, творчо-діяльнісний), зміст (врахування соціокультурного контексту, наповнення мультикультурним компонентом освітніх програм, використання позитивного досвіду міжкультурної взаємодії), ефективні методи (інтегративні, стратегії розвитку критичного мислення, проектні, ігрове моделювання) і форми (інтегровані уроки, уроки за технологією розвитку критичного мислення, ігри-інсценізації, імітаційні ігри, сімейні свята, вікторини, фестивалі національностей).

Діагностико-результативний блок моделі передає єдність компонентів і критеріїв мультикультурної компетентності (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, комунікативно-діяльнісний) та їх показників, охоплює характеристику рівнів її сформованості, а також методик діагностики (тестування; анкетування; бесіда; вирішення проблемних ситуацій; адаптивні методики міжетнічної взаємодії). Діагностико-результативний блок моделі передбачає рефлексію ефективності процесу формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи.

Процес формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи збагачений широким спектром форм роботи: особистісно-орієнтований урок, інтегровані уроки з набуттям досвіду мультикультурного спілкування і взаємодії, уроки за технологією розвитку критичного мислення, ігри-інсценізації, імітаційні ігри, позаурочні заходи з батьками і родичами учнів, батьківські лекторії, сімейні свята, вікторини на знання традицій та обрядів представників інших культур і народів.

На формувальному етапі дослідження також розроблено і апробовано авторську експериментальну програму формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи «Я – мультикультурна особистість», що обіймала три взаємопов'язані етапи: організаційно-комунікативний, інтеграційно-технологічний, творчо-діяльнісний.

Перший – *організаційно-комунікативний етап* – передбачав закріплення знань про власну країну, її культуру, державні та народні символи, звичаї й традиції, збагачення уявлень про положення України на мапі, назви країн-сусідів, культуру країн близького й далекого зарубіжжя. На цьому етапі діти опановували знання про норми життя в мультикультурному суспільстві, розвивали в собі вміння диференціювати позитивні й негативні вчинки людей. Під час цього етапу реалізувалися такі педагогічні умови: організація педагогом міжкультурної комунікації суб'єктів освітнього процесу; інтеграція мультикультурного змісту освітнього середовища початкової школи. Змістовий

аспект виховання передбачав використання таких форм і методів роботи, як: читання та аналіз творів моральної та полікультурної спрямованості, робота з текстами за технологією критичного мислення, мультимедіа-презентацій, демонстрування фотоілюстрацій, бесіди.

Реалізації двох умов сприяв перший блок програми «Я – мультикультурна особистість», який орієнтував педагогів загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня на вирішення таких завдань: поглиблення знань щодо сутності понять «мультикультурність», «взаєморозуміння», «гуманізм», «міжкультурна взаємодія», «міжетнічна комунікація»; ознайомлення з досвідом формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи; формування умінь виявляти й аналізувати проблеми і труднощі міжкультурної взаємодії, що виникають між усіма суб'єктами освітнього процесу, передусім у освітньому середовищі початкової школи; оволодіння методикою організації міжкультурної взаємодії, використовуючи весь арсенал сучасних форм, методів і засобів; набуття власного досвіду міжкультурної взаємодії.

Метою другого етапу – *інтеграційно-технологічного* – було формування цілісної картини світу з його багатокультурним і багатонаціональним складом, закладання основ планетарного мислення; набуття емпатійних здібностей, що виявляються у співпереживанні та співчутті, сприяють усвідомленню цінності іншої людини, її інтересів, переконань, думок і відповідному позитивному до них ставленні. На цьому етапі реалізовано таку педагогічну умову: інтеграція мультикультурного змісту освітнього середовища початкової школи. Змістова лінія на цьому етапі полягала в застосуванні таких форм роботи, які передбачали насичення освітнього процесу новими сучасними технологіями, які б у своєму поєднанні підсилювали процес формування мультикультурної компетентності, а також взаємодію з батьками. Серед них інсценізація народних казок світу, продумування кінцівки казки, творчі вправи, ситуації морального вибору, ігри морально-етичної спрямованості, ігри-імітації, ігри-драматизації, стратегії розвитку критичного мислення (мозковий штурм, коло вибору, «б капелюхів»).

Третій етап – *творчо-діяльнісний* – передбачав вправління дітей у здійсненні взаємодії на засадах поваги й партнерства, дотримання норм культури в щоденній діяльності, розвиток рефлексії. На цьому етапі було реалізовано третю педагогічну умову – реалізація освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства. Змістова лінія цього етапу полягала в застосуванні таких методів і прийомів: проведення особистісно-орієнтованих уроків, інтегровані дні з набуттям досвіду мультикультурного спілкування і взаємодії, позаурочні заходи з батьками і родичами учнів, батьківські лекторії, сімейні свята, вікторини на знання традицій та обрядів представників різних культур і народів.

Найбільш уживаними формами впровадження структурної моделі формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи є активні форми роботи. Так, у школах організуються концерти, тематичні вечори, відзначаються національні свята або визначні події з історії етнічних меншин, які відображають історію, культуру, та висвітлюють внесок, який зробила в історію і культуру людства та чи інша етнічна група [40].

Найбільш популярними формами роботи з учнями в освітньому середовищі початкової школи також є уроки за технологією розвитку критичного мислення та сімейні свята.

Беручи участь у цих різноманітних заходах, учні вчаться сприймати себе як частину європейського суспільства, шануючи при цьому власне коріння, розвивають уміння працювати в колективі, лідерські якості, відчують свободу для своєї творчості.

Серед методів роботи надається перевага таким: інтерактивні методи, стратегії розвитку критичного мислення, зокрема «Шість капелюхів мислення Едварда де Боно», «Фішбоун», методи критичного мислення під час роботи з текстами, проектні, ігрове моделювання, складання ментальних карт.

Наша дослідницька увага не могла оминати такий дієвий та ефективний метод критичного мислення як «Шість капелюхів мислення Едварда де Боно».

Метою даного методу є вивчення проблемного питання з різних точок зору через проектування на себе певного виду мислення та його аналіз під визначеним кутом зору. Результатом застосування методу «Шість капелюхів мислення» є розвиток навичок креативності, комунікабельності та взаємодії учнів у колективі.

Метою методу «Фішбоун» є навчити учнів аналізувати інформацію або текст, розрізняти факти й думки, причини й наслідки, робити висновки на основі проведеного аналізу.

Зазначені форми і методи формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи, зокрема «Шість капелюхів мислення Едварда де Бона», «Фішбоун», дають можливість відчувати себе у ролі представника тієї чи іншої культури, сприяють формуванню культури спілкування, спонукають до пошуку інформації, навчають аргументовано висловлювати свою точку зору, критично ставитись до власних поглядів та поглядів інших людей, поважати будь-яку точку зору, бути готовим до її сприйняття та обговорення, дозволяють підростаючому поколінню обговорювати актуальні проблеми сучасності та інтелектуально розвиватись. Саме тому доцільно застосовувати дані форми та методи формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи з метою підвищення рівнів когнітивного, мотиваційно-ціннісного та комунікативно-діяльнісного критеріїв.

З метою реалізації моделі ми пропонуємо проведення уроків за технологією розвитку критичного мислення

У плануванні таких уроків варто зосередити увагу на очікувані результати і рефлексію після кожного етапу. Проведення таких уроків сприяє формуванню вміння робити рефлексію і узагальнювати, а також розвиваю рівень мислення учнів відповідно до структури мислення за Бенжаміном Блумом (Таксономія Блума, ромашка Блума).

У організації сімейних свят слід ретельно підбирати матеріал і передбачити ролі учасникам заходу. Проведення таких фестивалів національностей сприяє формуванню толерантного ставлення учнів початкової

школи до представників інших культур та вміння пристосуватись до співіснування і співпраці з ними.

Отже, фестивалі національностей не тільки забезпечують мультикультурне виховання учнів початкової школи, підвищують зацікавленість до тієї чи іншої культури, а й допомагають розвивати навички роботи в команді, уміння класифікувати, аналізувати, розвивають творчу уяву, закладають основи для подальшої пошукової та дослідної діяльності.

Таким чином, використання інноваційних методик як засобів формування мультикультурної компетентності, розвитку ініціативи, творчої та пізнавальної активності учнів початкової школи надає можливість застосовувати їх як у початковій, так і у виховній роботі. Зазначені методи сприяють підвищенню показників когнітивного, мотиваційно-ціннісного та комунікативно-діяльнісного критеріїв формування мультикультурної компетентності.

Серед переліку форм важливого значення ми надаємо грі – імітаційній та грі-інсенізації як активній груповій, цілеспрямованій навчальній діяльності з імітації й моделювання систем, явищ, процесів, що вивчаються, та вироблення оптимальних рішень.

Одним із найбільш продуктивних на сьогодні методів роботи з учнями початкової школи є метод проектів – спроба моделювання дійсності, орієнтована на застосування і набуття знань, умінь та навичок.

В основу методу проектів покладена ідея направленості навчально-пізнавальної діяльності учнів на результат або продукт, який можна отримати через рішення значущої проблеми, розвиваючи вміння самостійно конструювати свої знання та орієнтуватись в інформаційному просторі. Тематика проектів для учнів початкової школи може бути різноманітною: соціальні, волонтерські, благодійні, проекти, які пропагують здоровий спосіб життя, становлення толерантності, розвитку громадянських якостей, вивчення іноземних мов.

В умовах освітнього середовища початкової школи нами визначено такі етапи проєктної діяльності: організацій, реалізація проєкту, презентація проєкту, заключний етап, підведення підсумків.

Реалізація проєкту є одним із найбільш складних процесів, мета якого – втілення основного задуму проєкту. Ключовим моментом даного етапу є налагодження співпраці всіх учасників та партнерів проєктної діяльності, від якої залежить подальше існування проєкту на практиці, розвиток необхідних компетенцій та навичок міжкультурної комунікації, навички прийняття рішень, спілкування та співпраці, здатність до критичного мислення, інформаційна грамотність.

Метою етапу презентації кінцевого продукту є вибір лідерами проєктних груп форми демонстрації та ознайомлення колективу класу з результатами проєкту, а саме: демонстрація презентації чи відеофільму на виховну тематику, ігри-імітації, ігри-драматизації. Отже, реалізація даного етапу проєктної діяльності направлена на розвиток творчого мислення, вміння креативно презентувати результати власної роботи, зацікавити та залучити до співпраці однолітків.

Метою заключного етапу роботи над проєктом є рефлексивний висновок та аналіз кінцевих результатів, який допомагає виявити те, що вдалося зробити учасникам проєкту, і над чим потрібно ще попрацювати, шляхи вдосконалення продукту проєктної діяльності та перспективи його подальшого існування.

Аналізуючи використання методу проєктів на практиці, можна дійти виснову, що подібна технологія дає результати не тільки з точки зору контролю навчальних досягнень, але й з точки зору особистісного зростання учнів початкової школи, які беруть активну участь в його реалізації. А якщо в проєктну діяльність залучені ще й батьки та родичі дітей, то це дає позитивний результат для міжособистісної партнерської взаємодії між дитячим і батьківським колективом, зміцнює партнерські стосунки школи і родини, розширює культурні зв'язки.

Підсумовуючи ефективність проєктної діяльності в умовах освітнього середовища початкової школи, можна відзначити наступне:

- проєктна діяльність заснована на особистісно орієнтованому та компетентнісному підходах, розвиває уміння міжособистісного спілкування і міжкультурної взаємодії;
- активізує розвиток творчих здібностей молодших школярів;
- сприяє реалізації педагогіки партнерства між школою і родиною;
- навчає самостійно ставити мету і досягати її;
- розвиває вміння орієнтуватись в інформаційному просторі та критично мислити, формує інноваційну культуру особистості;
- розвиває пізнавальні вміння та навички, логічне мислення, здатність до рефлексивного аналізу та самоаналізу, вміння проводити дослідження, самостійно конструювати та інтегрувати свої знання;
- сприяє адаптації до сучасних умов життя в інформаційному європейському суспільстві.

На етапі планування та координації дій суб'єктів дидактичної гри ефективним є використання стратегії критичного мислення «ЗХД (знаємо, хочемо дізнатися, дізналися)», метою якої є навчити учнів графічної організації, логічного і змістовного структурування матеріалу, формулювання запитань, аналіз змін і результатів виконання певних завдань. Цей метод зручно вписується у структуру уроку чи для розв'язання певного завдання імітаційних ігор і ситуацій, коли застосовується метод, учні: 1) згадують те, що вони вже знають; 2) ставлять запитання; 3) підтверджують свої нові знання.

Імітаційна гра як форма, яка застосовується під час формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи, також може передбачати використання запропонованого Т. Бьюзером та опрацьованого Х. Мюллером методу складання інтелектуальних або ментальних карт (Mind Mapping) з метою виділення складових частин основної проблеми дослідження. Результатом використання даного методу є розвиток уміння в учнів початкової школи визначати ключові моменти проблеми та досягати кінцевого результату у її вирішенні шляхом поетапного подолання супровідних обставин.

Використання таких форм роботи як імітаційна гра та гра-драматизація в умовах освітнього середовища початкової школи передбачає підвищення всіх показників сформованості мультикультурної компетентності учнів початкової школи, ефективність у передачі ідеї культурної різноманітності та налагодження «механізму міжкультурної комунікації».

Участь у різноманітних урочних та позаурочних виховних заходах, різноманітність форм і методів роботи сприяють розвитку гнучкості та критичного мислення, здатності пропонувати варіативність у розв'язанні творчих завдань, що є основою для креативного мислення та використання його у вирішенні життєвих ситуацій, формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи. Діти вчаться взаємодіяти з представниками іншої держави та культури, здатні налагодити позитивну атмосферу під час спілкування, передати толерантне ставлення до співрозмовника.

Визначені форми і методи формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи враховують використання досягнень культури країн Європи та Європейського союзу, проведення інтегрованих уроків і заходів, накопичення етнографічного матеріалу, стимулювання дітей до опрацювання періодичних видань та інтернет-джерел як рідною мовою, так й іноземною, встановлення контактів із представниками інших культур та обмін досвідом в різноманітних сферах діяльності.

Відзначимо, що реалізація відповідної структурної моделі та організаційно-педагогічних умов здійснюється безпосередньо в освітньому середовищі початкової школи як осередку формування мультикультурної компетентності в учнів початкової школи.

Отже, участь учнів початкової школи в узгоджених за формою, методами та змістом видах діяльності мультикультурної та української тематики в умовах освітнього середовища початкової школи має великий виховний потенціал, широкі можливості для розвитку особистості, її духовного й інтелектуального стану, виховує повагу до представників інших національностей, сприяє мультикультурній освіті і вихованню учнів.

III. ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У звіті «Ключові компетенції для Європи» за програмою Ради Європи було визначено п'ять ключових компетентностей в освіті, однією з яких є компетентність, пов'язана з життям в багатокультурному суспільстві: для того, щоб контролювати прояви расизму і ксенофобії і розвиток клімату інтолерантності, освіта повинна сприяти розвитку у молодих людей міжкультурних компетенцій, таких як прийняття відмінностей, повага до інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій. Таким чином, мультикультурна компетентність є ключовою компетентністю в структурі професійно-педагогічної компетентності [28].

Якщо виходити з припущення, що будь-який освітній процес спрямований на досягнення певного результату, що засвідчує його доцільність і ефективність, то мультикультурна освіта і виховання передбачають формування мультикультурної компетентності. Ця якість включає знання й уявлення про культурну різноманітність, а також поведінкові моделі, які у своєму поєднанні з ціннісними установками створюють підґрунтя для ефективної міжкультурної взаємодії. Відповідно, компетентісний підхід є ефективним засобом розвитку особистісних здатностей у мультикультурному середовищі. Поняття компетентності включає широкий спектр соціальних і комунікативних умінь, які формуються на основі знань і досвіду в процесі навчання й виховання.

І. Бех наголошує, що компетентісний підхід має забезпечити вищий рівень обізнаності суб'єктів навчання, котрий репрезентується сформованістю в суб'єкта наукового поняття «компетентність» як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її практичного виконання й полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем [9, с. 5]. Дослідниця процесу соціалізації школяра Н. Лавриченко визначає компетентність як психосоціальну якість,

джерелом якої є відчуття власної успішності й корисності, котра сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням [33, с. 16-18].

Українська дослідниця О. Пометун виділяє серед ключових компетентностей громадянську й загальнокультурну. Загальнокультурна компетентність передбачає формування культури міжособистісних взаємин, ознайомлення з вітчизняною і світовою культурною спадщиною, домінування принципів толерантності, плюралізму та дозволяє особистості аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської і світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контекстах сучасного українського суспільства, застосовувати засоби й технології міжкультурної взаємодії, інтерактивно використовувати рідну й іноземні мови, опановувати моделі толерантної поведінки й стратегії конструктивної діяльності в умовах культурних. Мовних, релігійних та інших відмінностей між народами, різноманітності світу й людської цивілізації [43, с. 69].

Поняття «компетентність» і «компетенція» широко розповсюджені у сучасній психологічній, педагогічній і лінгводидактичній думці та часто вживаються як синоніми, проте різні автори інтерпретують їх зміст по-різному. Так, у спільній праці «Феномен особистісної компетентності у просторі наукового знання» Н. Губа та М. Кандиба зазначають, що близьким за значенням до слова компетентність є поняття «поінформованість», «обізнаність», «досвідченість», «авторитетність». Автори надають оригінальний варіант поняття – *competens*, що в перекладі з латинської означає «підходящий», «відповідний», «узгоджений», а *competentia* відповідно – «узгодженість частин», «сумірність», «симетрія» [16, с. 54]. Це дає підстави припустити, що поняття «компетентність» є ширшим за поняття «компетенція» та залучає різні види останньої до свого змісту.

За переконанням А. Хуторського, термін «компетентність» і «компетенція» не є тотожними, оскільки в них закладено різний смисл. Так, компетенція на думку науковця – це поєднання знань, умінь, навичок, способів

діяльності особистості, що уможлиблюють формулювання власної позиції щодо зазначеної сфери та є важливими для виконання ефективної дії в ній; компетентність – володіння людиною певною компетенцією, що відображає її суб'єктивне ставлення до предмета діяльності [47].

Так, С. Бондар зазначає, що компетентність є здатністю особистості діяти, проте жодна людина не починає активної діяльності без особистої зацікавленості. За своєю природою компетентність проявляється лише у гармонійному поєднанні з ціннісно-нормативною системою суб'єкта, отже основою будь-яких компетенцій є цінності [30, с. 205].

У свою чергу, А. Маркова розглядає компетентність як сукупність психічних якостей і станів, що активізують самостійну діяльність та відповідальність; окреслене поняття характеризує набуття суб'єктом навичок і вмінь виконання трудових функцій. Науковець наголошує на тому, що термін «компетентність» у значенні належності до певної особи є вужчим за поняття «професіоналізм». На думку дослідниці, останній властивий людині у конкретній галузі, проте вона може бути некомпетентною у вирішенні професійних задач [34].

Отже, резюмуючи вищезазначене, можна сказати, що компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Стаття 5 Закону України «Про освіту» стверджує: «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою воїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомлення цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина». У статті 6 цього ж Закону перелічуються наступні засади державної політики у сфері освіти та принципи діяльності:

– забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за інвалідністю;

– нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями;

– гуманізм;

– демократизм;

– формування громадянської культури та культури демократії.

Стаття 12 Закону України «Про освіту» говорить наступне: метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, одними з яких є:

– громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

– культурна компетентність.

Державний стандарт початкової освіти називає одними із ключових компетентностей громадянські та соціальні компетентності, які пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, вміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя; культурну компетентність, яка передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче,

музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості;

Наявність в системі освіти рівних для всіх етносів можливостей реалізації своїх культурних потреб сприяє збереженню і розвитку етнічних культур.

Школа повинна вирішувати проблеми, поставлені процесами колективної ідентифікації й індивідуальної акультурації, а саме: передавати дитині знання і необхідні вміння, щоб та могла сприймати універсальне, не заперечуючи при цьому власне історичне коріння. Таким інтегруючим чинником є мультикультурна компетентність.

Мультикультурна компетентність – це спроба перевести політичну задачу пошуку вірного співвідношення між культурним різноманіттям і соціальними зв'язками в площину освіти і культури.

Існують різні рівні розуміння і тлумачення терміну «мультикультурна компетентність». У буквальному сенсі під мультикультурним утворенням розуміють індивідуальний процес набуття знань, формування відносин чи поведінки при взаємодії з різними культурами. Дуже часто, однак, мультикультурна компетентність розглядається в більш широкому контексті для позначення концепції мирного співіснування людей, які належать до різних культур.

Мультикультурна компетентність виходить із фундаментального принципу, який стверджує, що у всіх і кожного є культура як стиль життя, як сукупність ментальності, традицій, аргументу, акценту, діалекту, стилю одягу та зачіски, кухні, правил поведінки, пісень, наспівів, притч, символів, а також відносин, моральних і естетичних цінностей, трудових навичок. Тільки вона – культура – різна: не гарна і погана, висока і низька, повноцінна і неповноцінна, розвинена і нерозвинена, цивілізована і примітивна, а різна, не схожа одна на іншу, що має свої достоїнства і недоліки, плюси і мінуси, сильні і слабкі сторони [5, с. 35].

На думку О. Джуринського, мультикультурна педагогіка базується на тому, що освіта і виховання не можуть не враховувати національні (етнічні) відмінності, і мають містити чимало типів, моделей і ціннісних педагогічних орієнтацій, адекватних світобаченню і запитам різних етнокультурних груп [17, с.105]. Першочерговим завданням мультикультурної освіти Г. Дмитрієв висуває співпрацю сім'ї, школи та громадських організацій з метою створення демократичної держави, яка характеризується толерантністю поглядів; визнанням і розвитком культурного плюралізму; рівними правами, обов'язками і можливостями громадян, тощо [18].

Мультикультурна освіта (multicultural education) спрямована на збереження і розвиток усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що існують в даному співтоваристві, і на передачу цієї спадщини, а також інноваційних новоутворень, молодому поколінню (інші варіанти – мультикультурна політика, мультикультурні програми, мультикультурне суспільство і т. д.) [36, с. 23].

У таблиці 1 нами наведено дефініції понять «полікультурна освіта», «багатокультурна освіта» і «мультикультурна освіта», які допоможуть більш точно уявити процес формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи.

Таблиця 1

Поняття	Автор	Зміст
Полікультурна освіта	І. Колоколова	Залучення до етнічної, загальнонаціональної та світової культури, формування вміння і готовності жити в багатокультурному поліетнічному середовищі
Полікультурна освіта	В. Єршов	Формує відкритість особистості до розуміння і вивчення інших ціннісних основ, формує індивіда, що зберігає свою соціально-культурну ідентичність і прагне до розуміння інших культур
Полікультурна освіта	М. Курбієв	Система навчання і виховання, при якій учні теоретично і практично знайомляться з точно окресленим колом систематизованих знань і навичок, вироблених в рамках двох або декількох типів культур

Полікультурна освіта	О. Аракелян	Забезпечення полікультурної освіти, прилучення до культури свого етносоціуму, виховання культури міжнаціонального спілкування
Полікультурна освіта	Карл Грант	Підтримує все розмаїття культур, індивідуальні відмінності учнів
Полікультурне виховання	Н. Бордовська А. Реан	Культивує в людині дух солідарності та взаєморозуміння в ім'я миру і збереження культурної ідентичності різних народів
Полікультурне виховання	Н. Супрунова	Залучення до етнічної, загальнонаціональної та світової культур з метою духовного збагачення, а також розвиток планетарної свідомості і формування готовності та вміння жити в багатокультурному середовищі
Багатокультурна освіта	Г. Дмитрієв	Спосіб протистояти расизму, упередженням, ксенофобії, упередженості, етноцентризму, ненависті, заснованої на культурних відмінностях
Мультикультурна освіта	Н. Крилова	Допомагає становленню культурної ідентичності дітей та розумінню ними культурного розмаїття співтовариств, неминучості культурних відмінностей людей
Мультикультурна освіта	Г. Палаткіна А. Шафікова	Збереження і розвиток різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що існують в даному суспільстві, і передача цієї спадщини

Отже, основу мультикультурного світогляду становить система ціннісних орієнтацій, яка постійно розвивається. Виявляється ж мультикультурний світогляд у формі установок на організацію освітньо-виховної діяльності з позиції мультикультуралізму. Аналіз концепцій зарубіжних мультикультурних програм дозволив зробити висновок, що зміст мультикультурної освіти може бути побудовано на основі інтеграції елементів різних культур. Необхідно змодельовати і втілити нові культурні установки, що сприятимуть підвищенню толерантності, взаєморозуміння, емпатії та створенню сприятливої дружної атмосфери, що є запорукою підвищення працездатності і академічної успішності.

Вибір нами молодшого шкільного віку визначається, по-перше, тим, що він є початковою сходинкою будь-якої освіти, по-друге, саме в цьому віці закладаються морально-культурні основи формування особистості, її громадянської спрямованості і позиції.

Молодший шкільний вік, на думку І. Беха – це культурно-історична категорія, що фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід’ємної складової ціннісних пріоритетів певного суспільства [8]. Відтак, психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного онтогенезу не можуть вважатися незмінними.

Молодшими школярами вважають дітей віком від 6–7 до 10–11 років, які навчаються у 1–4 класах сучасної школи. Цей віковий період завершує етап дитинства. Опановуючи новий для себе вид діяльності – навчання, молодші школярі ще багато часу й енергії віддають грі. У цих видах діяльності розгортаються їхні стосунки з ровесниками і дорослими, особистісне психічне життя і психічний розвиток, формуються психічні новоутворення, завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи.

У процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організувати навчальну діяльність, рефлексія. Головною особистісною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати цей вік зрілим дитинством [19, с. 269].

У цьому віці центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів (пам’яті, уваги, мислення, організації діяльності), їх інтелектуалізація, внутрішнє опосередкування відбуваються завдяки первинному засвоєнню системи понять. Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди.

Протягом усього молодшого шкільного віку дитина вчиться керувати своєю поведінкою, психічними процесами, адже вимоги до неї з перших днів перебування у школі передбачають досить високий рівень довільності. Тому молодший школяр долає свої бажання і здатний керувати своєю поведінкою на основі заданих зразків, що сприяє розвитку довільності як особливої властивості психічних процесів і поведінки.

Дошкільний і молодший шкільний вік розділяє «симптом утрати безпосередності», який свідчить, що між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає новий момент – з'ясування того, а що ж дасть дитині конкретна діяльність. Цей симптом виявляється як внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для малюка здійснення діяльності: задоволення чи незадоволення своїм місцем у стосунках із дорослим, іншими дітьми. Так уперше виникає емоційно-сміслова орієнтувальна основа вчинку [32, с. 231].

Усвідомлення дітьми своєї нової позиції як школяра – викликає перебудову їхніх ставлень до всіх виявів повсякденного життя. Водночас вступ дитини до школи спонукає її по-іншому ставитися до рідних, а оточення змінює своє ставлення до неї. А це поступово відбивається і на сприйнятті школяра самого себе. Якщо його часто хвалять, до того ж за незначні успіхи, то він з прикрістю переконується, що дорослі вважають його малоздібним і не чекають від нього чогось вагомого. Навпаки, несхвалення за нездатність впоратися з важким завданням і відсутність похвали за успішного його виконання свідчить про високу думку щодо можливостей дитини [8].

Учні стають більш дійовими, у них виникають добрі поривання: допомогти хворій чи старій людині, віддати іншому свою іграшку, книжку. Молодші школярі хочуть зробити більше, ніж вони можуть: приймаючи рішення, не враховують ані своїх можливостей виконати взяті на себе обов'язки, ані тих труднощів, які можуть виникнути під час справи.

Характер міжособистісних стосунків і оцінка дитини товаришами у молодшому шкільному віці визначальною мірою детермінуються позицією найбільш референтної (значущої) особи – дорослого (передусім педагога),

соціальним очікуванням якого найбільше відповідає підвищена активність дитини саме в учінні.

Таким чином, молодший шкільний вік характеризується підвищеним сприйняттям до засвоєння моральних вимог і норм, що дозволяє своєчасно закласти моральний фундамент розвитку особистості. На думку І. Беха, молодшому школяреві властивий розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою. Ця схильність виступає тут як вікова особливість дитини, яка ще тільки вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, вчиться співвідносити наявні в неї уявлення про життя з реальними вчинками, конкретною поведінкою.

Саме тому, на нашу думку, під час процесу формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи слід реалізувати наступні завдання:

- розуміти і приймати багатокультурну ідентичність учнів;
- вивчати національно-культурну атмосферу в класі з метою визначення рівня національно-культурних відмінностей;
- остворювати атмосферу толерантності, прийняття, поваги та затвердження культурних відмінностей;
- будувати взаємини між учнями і їх спілкування на основі поваги, взаєморозуміння, викликаючи взаємний інтерес до національної культури один одного;
- творчо, без застосування насильства, вирішувати конфлікти і вчити цьому учнів.

Учні представляють собою домінуючу культуру, тому мультикультурна освіта їм потрібніша, ніж іншим, оскільки саме вони найчастіше отримують неправильне уявлення про розмаїття нашого суспільства.

Формування мультикультурного світогляду означає вчитися думати ширше, бути більш відкритим, розмірковувати про те, чому навчився, і втілювати знання в життя. Мультикультурне виховання спонукає учнів і вчителів застосовувати свої знання на практиці, діяти, обговорюючи будь-які

питання, роблячи щось корисне. Учні відчують силу особистості і колективу, яка може змінити життя [46, с. 9].

Резюмуючи вищезазначене, ми визначили головні цілі мультикультурної освіти:

- розвиток здатності критично сприймати різні кліше, стереотипи, односторонні образи, що відносяться до інших людей і їх культур, і вироблення у школярів толерантного ставлення до них;

- розвиток терпимості по відношенню до чужого способу життя і стилю поведінки, заснованого на розумінні відмінностей у культурному вигляді людини, які можуть призвести до конфліктів між представниками різних соціальних верств;

- усвідомлення того, що культурні відмінності і чужі культури в цілому впливають на емоційну сферу людини, стаючи джерелом її переживань;

- розвиток здатності диференціювати всередині чужої культури, вміння оцінювати системи цінностей і норм за ступенем їх історичної конкретної важливості для певних видів діяльності.

У результаті аналізу наукових джерел щодо концептуальних засад мультикультурної освіти, можемо узагальнити, що вона ґрунтується на важливих методологічних принципах:

- полікультурності людини;
- діалогу культур;
- культурологічного підходу.

Як світоглядна позиція мультикультурна освіта являє собою новітній освітній інститут ідентичності сучасної людини. Найбільш важливими функціями мультикультурної освіти є:

- 1) створення нового освітнього середовища як важливого стабілізуючого фактора громадянського суспільства;
- 2) зниження міжетнічної напруженості;
- 3) виховання толерантності у відносинах між представниками різних культур.

В якості головних цілей мультикультурної освіти ми висуваємо:

- формування Людини Культури з глобальним мисленням, у всій багатогранній повноті інтелектуального, культурного, психологічного та соціального розвитку і здатної до активної і ефективної життєдіяльності в багатонаціональному і мультикультурному середовищі;
- створення умов, які відповідають формуванню Людини Культури і освітнім запитам представників усіх етносів. Зазначені цілі обумовлюють ряд конкретних педагогічних завдань;
- формування знань про менталітет, ментальні цінності і пріоритети, як свого народу, так і інших народів, ментальної взаємодії розуму, терпимості, співчуття, доброзичливості, альтруїзму;
- формування ідентичностей, як індивідуальних, так і колективних (етнічних, національних, релігійних, соціальних) з їх ставленням до суспільства і громадян, з їх свідомим і вільним водженням в універсум; розуміння культурної ідентичності інших людей;
- глибоке і всебічне оволодіння культурою свого народу, що є неодмінною умовою інтеграції в інші народи;
- виховання поваги до історії і культури інших народів, формування крос-культурної грамотності;
- розвиток етнотолерантності, почуття розуміння і поваги інших культур, розуміння важливості співжиття з людьми різних національностей, рас, віросповідань;
- розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з представниками різних культур, міжкультурної компетентності, культури національного і міжнаціонального спілкування в мультинаціональному соціальному середовищі;
- створення в системі освіти рівних для всіх етносів можливостей реалізації своїх культурних потреб;
- створення мультикультурного середовища як основи для взаємодії особистості з елементами інших культур.

Отже, аналіз понять «компетенція» і «компетентність» дозволяє зробити висновки про їх суміжність. Компетенція – сукупність взаємопов’язаних між собою знань, умінь і навичок, якостей особистості, необхідних для реалізації продуктивної діяльності, тоді як компетентність – уміння застосовувати знання, уміння і навички у певних ситуаціях та активізувати накопичений життєвий досвід під час вирішення визначеного кола питань.

Так, «пріоритетними напрямком у формуванні мультикультурної компетентності визначено такий: націленість на зміцнення міжнаціонального миру і співробітництва народів, на формування психології толерантності та в той же час на задоволення національно-культурних потреб кожної з етнічних спільнот, що живуть в нашій країні» [28].

Отже, основними принципами мультикультурної компетентності, з нашої точки зору, є:

- облік культурних і виховних інтересів різних національних і етнічних меншин;
- орієнтація на діалог культур;
- відмова від культурно-освітньої монополії щодо інших націй і народів;
- виховання в дусі миру, гуманного міжнаціонального спілкування.

3.1. МЕТОД МОЗКОВОГО ШТУРМУ

Суть методу

Метод мозкового штурму, або мозкова атака, – це метод роботи з навчальною групою настільки ж результативний, як і тривіальний, а часом недооцінюваний. Широкого використання цей метод набув у США, де з його допомогою працюють бізнесові і маркетингові фірми, неурядові та навіть урядові організації такі, наприклад, як ФБР. На нашому континенті його продовжують трактувати ніби з позиції «мачухи», і все це через його вочевидь такий вільний та забавний характер. Тим часом при відповідному застосуванні цього методу, вмілій підготовці та проведенні можна досягнути чудових результатів, часом зовсім неочікуваних.

Однак, можливо, варто почати з однієї байки, яку можна розповісти при введенні групи у засади мозкової атаки (а в кожній байці є зернинка правди). Отож, як винайдено метод під назвою «мозкова атака»? Одного разу на океані трапилася екологічна катастрофа – потонув великий танкер і з нього почала витікати нафта. Величезна нафтова пляма почала наближатися до суші. Терміново було скликано кризовий штаб, до складу якого входили фахівці з багатьох галузей, а також особи, не цілком компетентні у цьому питанні. Штаб почав гарячково шукати способи нейтралізації небезпеки, проаналізував багато різних можливостей та різноманітних ідей, які подавались. Серед них були і побудова обмежувальної загорожі чи підпалювання нафтової плями на поверхні води та багато інших, але з різних міркувань жодна з них не могла бути реалізована в існуючих умовах. Після багатогодинної дискусії та в ситуації повної апатії виникла ідея, подана, здавалося б, для жарту: можливо, слід було випустити на нафтову пляму стадо тюленів, які б своїм хутром увібрали забруднення. Ідея, на перший погляд, смішна та забавна, однак після глибшого обміркування штаб підготував спеціальні поплавки зі штучного матеріалу, подібного до хутра тюленя, на якому нафта прекрасно осідала. В такий спосіб завдяки нібито неправдоподібній ідеї, вдалося розв'язати таку складну проблему.

Щоби добитися подібних позитивних ефектів, потрібно знати, коли саме слід застосовувати цей метод, відчувати його сильні та слабкі сторони, а також краще володіти методикою.

Мозкова атака є методом розв'язання конкретної проблеми через висловлювання учасниками ідей та пропозицій щодо розв'язку. Підставою є використання величезної сили взаємних асоціацій поміж учасниками. Більшість ідей генерується завдяки уяві окремих учасників, а також завдяки виникненню асоціацій у їх решти.

Коли застосовувати метод?

- якщо перед групою поставлено дуже конкретну проблему;

– якщо група в міру однорідна та її члени не боятимуться висловити на форумі власні ідеї;

– у невеликих групах, найкраще близько 10 осіб;

– добре, коли члени групи знаходяться на одному інтелектуальному рівні;

– добре, коли в групі є гендерна рівність, це приводить до суперництва та виникнення цікавих ідей;

– добре, коли метод використовують у не дуже великому приміщенні, де на стінах можна розмістити фліпчарти із записаними на них ідеями;

– слід подбати про добру атмосферу в групі, оскільки вільна атмосфера гри сприяє виникненню нових ідей та асоціацій.

Переваги:

– добре застосований метод приведе до досить значної кількості розв'язків;

– метод можна успішно застосовувати до розв'язування проблем різноманітних галузей, і не лише в освіті;

– приводить до посилення інтеграції групи;

– збільшує власну ініціативу, впевненість у собі, творче мислення учасників.

Труднощі:

– важко добитися від учасників утриматися від взаємної критики;

– труднощі при проведенні навчань у більших групах;

– неефективний при занадто загально сформульованій проблемі.

Принципи участі в мозковій атаці:

– «не дозволяється критикувати ідеї» – обов'язкова умова для доброго застосування методу;

– кожна ідею слід записувати по можливості якнайправильніше, однак стисло;

– не слід обмежувати кількість ідей, пам'ятаючи, що важлива саме їх кількість, а оцінювання буде здійснено в наприкінці заняття;

– важливі ідеї зазвичай нестандартні, на перший погляд, безглузді та недоречні;

– бажане якнайширше використання та розвиток вже названих ідей чи пропозицій.

Матеріали:

- фліпчарти, на яких записуватимуться тема та ідеї;
- фломастери (найкраще кілька кольорів);
- клейка стрічка («малярська») для приклеювання фліпів на стінах.

Хід заняття (час біля 90 хвилин)

Етап I – вступ

Тренер записує на дошці проблему, яка сформульована конкретно та стисло, найкраще у формі питання. Далі пояснює, чому група займатиметься саме цим питанням.

Етап II – принципи

Рекомендується почати з байки, яка дозволить усвідомити ідею мозкової атаки. Тренер роз'яснює учасникам принципи участі в мозковій атаці з особливим наголосом на забороні критикувати та оцінювати ідеї на першій фазі застосування методу.

Етап III – виголошування ідей

Тренер починає записувати ідеї та заохочувати учасників до активності, хвалячи особливо перших та тих, що подають незвичні ідеї. Добре поділити ролі та вибрати одну особу з числа слухачів для записування ідей. Тоді тренер має розв'язані руки і може більше сконцентруватися на модерації, заохочуючи групу до активності, в той час, як відбувається швидкий та правильний запис усіх пропозицій. У більшій групі (або при винятково великій кількості ідей, що з'являються) варто до записування залучити більше осіб. На цьому етапі тренер повинен звернути особливу увагу на те, щоби члени групи не критикували (і невербально теж) ідей інших, ані їх оцінювали. Будь-який вираз осуду (так само і з боку тренера!) спричинить замкненість учасників.

Етап IV – в'яснення

Після закінчення часу, визначеного на подавання ідей, тренер пропонує задавати питання для в'яснення незрозумілих ідей. Для цього він може зачитати всі надані пропозиції та в'яснити сумнівні місця. Однак роз'яснення має право давати лише автор власної ідеї.

Етап V – оцінювання

На цьому етапі настає вже оцінка ідей (чи пропозицій) з метою пошуку розв'язку. Варто почати з пропозиції викреслювати ті елементи, які повторюються, та об'єднання подібних. Після такого впорядкування слід провести голосування з метою вибору з довгого списку розв'язків найбільш влучних, на думку групи, ідей – наприклад, кожен має чотири голоси і віддає їх за ту чи іншу ідею (можна віддати також кілька голосів за одну ідею). Пропозиції, вибрані групою шляхом голосування, варто записати на нових фліпах і розвісити на стіні, після цього слід ще попрацювати над пропозиціями вибраними групою, намагаючись їх уточнити, відкинути непотрібні елементи чи, можливо, розширити навіть деякі з них.

Приклад сценарію мозкової атаки

Тема: «Як підвищити інтерес студентів університету до занять»

Цілі:

- визначення методів та способів підвищення привабливості форми занять;
- створення привабливої форми проведення занять;
- збільшення активності та зацікавлення студентів заняттями;
- інтеграція викладачів та обмін досвідом.

Ролі ведучих:

Тренер – проводить мозкову атаку, є модератором та мотором групи, дбає про дотримання правил та творчої атмосфери в групі.

Записувач – швидко і правильно записує ідеї та пропозиції учасників групи.

Адресати – учасники

Група з 10 викладачів університету.

Сценарій

Час, хв.	Тема та фрагменти дій	Ведучий і матеріали
5	<p>Вступ– постановка проблеми та запис теми тренером «Як підвищити інтерес студентів університету до занять» (записана тема весь час висітиме в аудиторії), роз'яснення, чому саме група нею займається. Можливим є вибір другої особи для записування.</p>	<p>Запис теми на фліпчарті. Підготовка особи, що записуватиме. Матеріали: фліпчарти та кольорові фломастери.</p>
5	<p>Принципи – роз'яснення тренером принципів мозкової атаки. Наголосна: «всі ідеї важливі», «утримаймося від критики» «потрібний кожен голос», «не перебиваймо», «чим більше ідей, тим краще», «хай ідеї інших стануть для нас натхненням».</p>	<p>Тренер починає з історії про тюленів. Ведучий чітко наголошує на забороні оцінювання та будь-якої критики, заохочуючи до нестандартних ідей. Роздає учасникам також принципи мозкової атаки, записані на листках На одному фліпі слід записати: –«не критикуємо»; –«не даємо оцінки»; –«всі ідеї важливі».</p>
20	<p>Висловлювання ідей – часте повторювання: «чудово», «прекрасна ідея», «супер». Заохочування надзвичайно важливе для збудження фантазії, і, що найважливіше, – учасники стають відважнішими.</p>	<p>Тренер дбає про активність групи, заохочує до генерування нових ідей. Реагує швидко та рішуче на спроби критики та оцінювання. Записувач намагається швидко та правильно записувати. Заповнений фліп можна приклеїти до стіни клейкою (малярською) стрічкою. Після закінчення подавання ідей тренер повинен подякувати за винахідливість, похвалити групу за активність, а особливо за нестандартність, не оцінюючи конкретні висловлювання. Матеріали: клейка (малярська) стрічка</p>
10	<p>Роз'яснення – тренер питає учасників, чи всім зрозумілі</p>	<p>Після закінчення часу, відведеного наподавання ідей, важливо утримати</p>

	записані ідеї, а враз і сумніву просить автор і в ідеї про уточнення, може на пропозицію автора змодифікувати запис.	групу від оцінювання. Можна ще раз перечитати всі записані пропозиції, спитати, чи все зрозуміло. У ході вияснення сумнівних місць голос має лише автор ідеї.
50	Оцінювання – на цій останній фазі варто почати з впорядкування пропозицій шляхом викреслювання тих, що повторюються, та об'єднання подібних (10 хв.); далі йде визначення способу відбору найкращих ідей, наприклад, шляхом голосування (5 хв.); голосування (5 хв.); доопрацювання вибраних ідей (доповнення, розширення) (30хв.).	Тренер може закреслювати подібні твердження помітками того самого кольору чи об'єднувати тим самим кольором. Слід запропонувати спосіб вибору найкращих пропозицій, наприклад, залежно від кількості ідей встановити кількість голосів, що отримує кожна особа. Відібрані найкращі ідеї (наприклад, 4–5) варто записати на новому фліпі. Обговорення вибраних ідей з метою їх доповнення чи кінцевого редагування.

3.2. «КАПЕЛЮХИ»

Суть методу

«Капелюхи» – це метод, що ознайомлює учасників з етапами роботи колективу, роллю комунікації в групових процесах, а також етапами планування.

Як більшість симуляцій, він є дуже привабливим методом навчання, однак вимагає від викладача ретельної підготовки, яка дозволить реалізувати всі його цілі. «Капелюхи» дозволяють відпрацювати значну кількість вмінь, однак перед заняттями слід детально продумати, які з них викладач запропонує (робота в групі, планування чи пізнавальний цикл). Симуляція вимагає від учасників заангажованості, однак їй мають передувати заняття, під час яких учасники групи знайомляться між собою. Ведучий у свою чергу має знати групу настільки, щоб визначити спостерігачів.

Коли застосовувати?

- Коли хочемо продемонструвати цикли навчання;

- Коли хочемо проілюструвати процеси, що відбуваються в команді–мотивація, ототожнення себе із роботою команди;
- Коли метою занять є розвиток комунікації в середині групи та між групами;
- Коли проводимо заняття на тему планування та роботи в групі;
- Коли в заняттях бере участь не більше 30 осіб.

Переваги:

- Учасники можуть спостерігати та аналізувати реальну поведінку;
- За підтримки тренера учасники можуть створити модель ідеальної поведінки у даній ситуації;
- Учасники навчаються через власну дію;
- Всі учасники залучені до роботи.

Труднощі:

- Необхідність великої кількості матеріалів (ножиці, папір різних розмірів, лінійки, скріпки, тощо);
- Учасники часто сприймають цю вправу як гру;
- У приміщенні мають бути столи, які можна відповідним чином поставити для роботи у командах (для кожної групи окремо).

Хід заняття

Етап I – ознайомлення (10 хв.)

Викладач/ведучий інформує учасників проте, що вони будуть поділені на групи по 5–7 осіб, в кожній з яких кожна буде окремим «підприємством» з проектування капелюхів. Завдання кожної групи – підготувати детальну інструкцію для створення капелюха. Проект має задовольняти вимоги, зазначені в інструкції, яка наведе на також в Додатку 3.3. Капелюх буде закуплений для впровадження тоді, коли його виробництво буде рентабельним (його вартість не повинна перевищувати 400 грн.). Калькуляція коштів та вимоги до виконання капелюха записані в інструкції для колективу («підприємства»).

У кожній малій групі ведучий визначає спостерігача, який безпосередньо не братиме участі в роботі групи. Його завданням буде записування поведінку окремих її членів та спостереження за процесами в групі (способи прийняття рішень, розподіл обов'язків та ролей). Робота спостерігача надзвичайно важлива, отже, це мають бути особи, які зможуть записати всі суттєві процеси та поведінку.

Тренер повідомляє, що група працюватиме над завданням у два етапи: вступному (не слід називати його етапом планування) та проектування. Всі необхідні матеріали групи отримують на другому етапі.

Етап II – вступ (5 хв.)

Учасники отримують інструкцію, після ознайомлення з нею мають час для трьох запитань. На цьому етапі кожна група має визначити «директора» підприємства.

Етап III – проектування (25 хв.)

Ведучий просить, щоб «директори» отримали всі необхідні матеріали (папір, ножиці тощо). Після чого кожна група має 20 хв. Для написання детальної інструкції, беручи до уваги вказівки щодо конструкції та кошторису (інструкція може включати лише один рисунок). Кожна група може виконати також модель капелюха. Однак має його ховати від конкурентів. На цьому етапі ведучий має уважно спостерігати за поведінкою окремих членів команди, за процесами, що відбуваються в групах, та етапами роботи над проектом. Особливу увагу слід звернути на:

- Етапи роботи над проектом;
- Заангажованість членів команди;
- Спосіб вибору ідеї, над якою вирішено далі працювати (ідея щодо капелюха) – через вольове рішення лідера, голосування усіх членів колективу, рішення найактивніших учасників;
- Поділ роботи у виготовленні прототипу капелюха – чи заплановано поділ праці, чи всі залучені до роботи, чи хтось стежить за часом;
- Спосіб мотивації в команді.

- Ролі в групах;
- Спілкування членів команди.

Етап IV – оцінка проектів (10 хв.)

Ведучий просить усі команди подати калькуляцію коштів та записує їх на таблиці так, щоб ще могли бачити всі команди.

Етап V – виробництво капелюха (15 хв.)

Ведучий інформує, що замовник вирішив перевірити всі проекти (не можна цю інформацію подавати учасникам раніше.) З цією метою інструкції, які написали команди, передаються конкурентному підприємству (прототипи залишаються схованими).

Завданням груп є виконання капелюха за поданою інструкцією (групи між собою не спілкуються).

Етап VI – тестування капелюхів (10 хв.)

Ведучий просить передати капелюхи на тестування. Перевіряє, чи вони виконані згідно із встановленою інструкцією (закривають маківку голови, тримаються на голові тощо).

Етап VII – підсумки (30 хв.)

З позиції навчання цей етап є ключовим. Перед обговоренням змістовної частини симуляції ведучі повинні зробити можливим для учасників «вихід» з емоційного стану, пов'язаного з проведенням примірювання капелюхів тощо. Напочатку варто поставити кілька питань, що стосуються відчуттів учасників (як вам сподобалася симуляція? Чи ви добре почували себе у ролі проектантів?).

3.3. СІМЕЙНІ ІСТОРІЇ

Ця робота направлена на те, щоб допомогти вчителю та учням дізнатися більше один про одного. Корисно провести заняття про сімейні справи, зв'язки, несхожості, культуру.

Заняття: розповідь цікавих історій.

Тривалість: 2 хвилини на одного учня.

Основні пункти

Запропонуйте учням представити себе за допомогою стислої історії про їхнє ім'я, по-батькові, прізвище, сімейні анекдоти, культурну спадщину, прізвиська тощо. Залежно від розміру групи учні можуть ділитися своїми історіями в парах, малих групах або у великій групі.

Після того, як дітлахи мали нагоду розповісти свої історії і представити себе, підсумуйте роботу, висвітливши такі моменти, як, наприклад, розмаїтість класу (кожний має історію і може розповісти про те, ким він є, що цінує, що є важливим для нього; що кожна історія сім'ї є важливою).

3.4. СТРАТЕГІЇ НЕВЕЛИЧКИХ ГРУП

Невеличкі групи планують здійснення рольової гри до того, як вона презентується всьому класу. Ця процедура допомагає повністю задіяти всіх учнів.

Заняття: ситуативний аналіз, рольова гра.

Тривалість: 20–30 хвилин.

Основні пункти:

Перед початком розробіть ситуацію. Об'єднайте учнів у групи. Роздайте інформацію про ситуацію та роль кожної з груп. Попросіть кожну групу обговорити та домовитися про стратегії, якими вони будуть користуватися у рольовій грі. Дайте їм достатньо часу на підготовку для сумлінного розгляду їхніх ролей. Попросіть добровольця від кожної з груп зіграти ситуацію.

Ознайомте іншу частину групи, яка складається зі спостерігачів, про те, що саме вони повинні шукати у рольовій грі. Добре, якщо спостерігачі занотовуватимуть свої спостереження у визначеній вами формі.

Проведіть рольову гру. Проведіть загальну дискусію після цього, включаючи порівняння планів та очікувань групи з тим, що відбулося насправді. Використайте нотатки спостерігачів для управління подальшими дискусіями.

3.5. ТАБЛИЦЯ «З-Х-Д (ЗНАЄМО – ХОЧЕМО ДІЗНАТИСЯ – ДІЗНАЛИСЯ)»

Мета методу – навчити гафічної організації, логічного і змістовного структурування матеріалу, формулювання запитань, аналізування змін і результатів уроку чи заходу.

Метод зручно вписується у структуру будь-якого уроку чи позаурочного заходу і охоплює всі його частини. Тож перша частина методу доречна на початку уроку чи позаурочного заходу, друга є переходом від вступної та основної частини, а остання доречна на підсумковій частині. Коли звстосовується метод, слухачі: 1) згадують те, що вони вже знають; 2) ставлять запитання; 3) підтверджують свої нові знання.

Організація діяльності

Учасникам пропонується скласти таблицю з трьох колонок

ЗНАЄМО	ХОЧЕМО ДІЗНАТИСЯ	ДІЗНАЛИСЯ

Далі учасникам пропонується заповнювати її на дошці чи фліпчарті, а також паралельно на аркушах, посліовно виконуючи такі кроки:

Крок 1. До ознайомлення з текстом або змістом теми заповніть першу колонку «Знаємо».

Крок 2. Запропонуйте учасникам сформулювати запитання чого ще з цієї теми вони хочуть дізнатись і заповніть другу колонку «Хочемо дізнатися».

Крок 3. Після ознайомлення з текстом або наприкінці заходу чи уроку заповніть колонку «Дізналися», запитавши в учасників, що нового вони дізналися.

Крок 4. Підведіть підсумки роботи, зіставляючи зміст колонок.

Наприклад, під час проведення заняття з учнями «Я та інші» таблиця може мати такий вигляд:

ЗНАЄМО	ХОЧЕМО ДІЗНАТИСЯ	ДІЗНАЛИСЯ
<p>Що таке нація, народ</p> <p>Які бувають нації і національності</p> <p>Чому потрібно жити у мирі з оточуючими людьми</p>	<p>Що треба берегти у своїй культурі?</p> <p>Як бережуть свою культуру інші народи нації?</p> <p>Що ми, діти, можемо для цього зробити?</p>	<p>Є багато свят і акцій, що стосуються збереження традицій і звичаїв народів світу.</p> <p>Як вітаються у різних країнах світу.</p> <p>Як зберігати культурні традиції у власній родині.</p>

3.6. «ФІШБОУН»

Мета методу – навчити учнів або учасників заходу аналізувати текст чи ситуацію, розрізняючи факти й думки, причини й наслідки, робити висновки на основі проведеного аналізу.

Метод доречно застосовувати під час роботи з текстами в основній частині уроку, а також під час роботи над проблемною ситуацією у групі на тренінгу.

Організація діяльності

Цей різновид графічного організатора вчитель або тренер малює на дошці під час обговорення.

У голові скелета записується проблема, яку розглядатимуть. На самому скелеті є верхні і нижні кісточки. На верхніх кісточках зазначаються причини виникнення проблеми, на нижніх виписуються факти, що підтверджують наявність сформульованих причин. Або на верхніх – прояви проблеми, а на нижніх – причини цих проявів. Інший варіант – записуються думки та факти, які їх підтверджують чи спростовують. Головний принцип полягає в тому, що верхній і нижній ряд записів мають бути логічно пов'язані.

«Фішбоун містить» висновок з міркувань. Метод потребує постійного заохочення учнів до пошуку в тексті фактів і думок, зв'язків між ними.

Наприклад, цей метод можна застосовувати під час читання казок народів світу зі схожими сюжетами.

3.7. МЕТОД «РЕФЛЕКСИВНА БЕСІДА»

Організація діяльності

Усне обговорення в загальному колі відкритих рефлексивних запитань. Учасники відповідають по черзі, не менше 3-4 осіб на кожне запитання. Найбільш типовими запитаннями, якщо йдеться про окрему вправу чи метод, є:

З якою метою ми робили цю вправу?

Які думки вона у вас викликала?

Які почуття?

Чого ви особисто навчилися?

Чого б хотіли навчитись у подальшому?

У підбитті підсумків наприкінці уроку найбільш продуктивними будуть такі запитання:

Що було новим для вас на цьому уроці?

Що здалося вам найбільш важливим, цікавим?

Що було легко, а що важко на цьому уроці?

Над чим ви замислились сьогодні вперше?

Як ви оцінюєте себе?

Які уміння і навички ви використали вдало?

Які думки, почуття викликала у вас робота в групах?

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксарина И. Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Курганский гос. ун-т. М., 2006. 19 с.
2. Андреев В. И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. Казань: Центр инновационных технологий, 2000. 568 с.
3. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект. Москва: Педагогика, 1997. 254 с.
4. Бабцева Н. Позакласна робота як умова формування ключових компетенцій учнів. *Німецька мова в школі*. 2009. № 10. С. 13–14.
5. Балицька І. В. Мультикультурна освіта в багатонаціональних країнах. (опыт США, Канады, Австралии): монография. Москва: Прометей, 2008. 335 с.
6. Беликов В. А. Философия образования личности: деятельностный аспект: монография. М. : Владос, 2004. 357 с.
7. Бенкс Д. Мультикультурное образование: цели и измерения. Новые ценности образования. *Инноватор*, 1996. Вип. 4-7. С. 15-19.
8. Бех І. Д. Молодший школяр у вікових закономірностях. *Початкова школа*. 2015. №1. С.10-14
9. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентінсного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 1/2. С. 5–7.
10. Бех І. Д. Ганнусенко Н. І., Чорна К. І. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів. *Шкільний світ*. 2005. №45. С. 4–11.
11. Бойко А. М. Концептуальні основи формування толерантності. *Рідна школа*. 2000. № 6. С. 12–20.
12. Борисенков В. П., Гукаленко О. В., Данилюк А. Я. Полікультурний освітній простір Росії: історія, теорія, основи проектування. М.: Ростов, 2004. 576 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

15. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации: учебник для ВУЗов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 352 с.
16. Губа Н. О., Кандиба М. О. Феномен особистісної компетентності у просторі наукового знання. *Психологічні перспективи*. 2010. Вип. 15. С. 52–61.
17. Джуринский А. Н. Концепции и реалии мультикультурного воспитания: монографія. Москва : Академия, 2008. 303 с.
18. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование. Москва: Народное образование, 1999. 208 с.
19. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
20. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1484-znayomtesya-zakon-ukrani-pro-svtu-2017>
21. Захарчук Л. В. Проблема культури та міжкультурної комунікації у філософсько-соціологічному аспекті. *Вісник НТУУ КПІ. Сер. Філософія. Педагогіка*. Київ: Персонал, 2008. № 3. С. 174-178.
22. Іванець Н. В. Етапи мультикультурного виховання учнів початкової школи у позакласній роботі. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип. LXIX. С. 102–106.
23. Іванець Н. В. Мультикультурне виховання учнів початкової школи в позакласній роботі: теоретичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. Сер. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.45 (106). С. 29–31.
24. Іванець Н. В. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у контексті ідей В. О. Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. Кіровоград, 2013. Вип. 123. Т. II. С. 118–121.
25. Іванець Н. В. Роль особистості вчителя в мультикультурному вихованні учнів початкової школи. *Педагогіка вищої школи та середньої школи: збірник наукових праць*. Кривий Ріг, 2014. Вип. 42. С. 103–107.
26. Іванець Н. В. Формування мультикультурної компетентності сучасного вчителя. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені*

В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Сер. Педагогічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 1.44 (102). С.33–36.

27. Коберник О. М., Бялик О. В. Інноваційні технології навчання та виховання: навчальний посібник. Умань: Копіцентр, 2010. 210 с.

28. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України. *Агора*. Випуск 6: *Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки*. 2008. С. 5-14. URL: <http://political-studies.com/?p=578>.

29. Концепція Нової української школи
URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

30. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. зб. / ред. кол. : Н. З. Софій, І. Г. Єрмаков та ін. К. : Контекст, 2000. 336 с.

31. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: монографія. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 272 с.

32. Кулагина И. Ю., Коллюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учебн. пособ. для студентов высших учебных заведений. М: ТЦ «Сфера», при участии «Юрайт». 2001. 464 с.

33. Лавриченко Н. Демократичне громадянство як світоглядно-педагогічна доктрина для суспільства знань. *Шлях освіти*. 2009. № 3. С. 15–20

34. Маркова А. К. Психология профессионализма: монографія. М.: Международный гуманитарный фонд знание, 1996. 308 с.

35. Мичковська Р. В., Ю. І. Бец. Поняття «полікультура» та «полікультурне виховання» у сучасних наукових дослідженнях. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогічна психологія*. 2013. Вип. 39(3). С.255-258.

36. Мультикультуралізм і етнокультурні процеси в мінливому світі: дослідницькі підходи та інтерпретації / за ред. Г.І. Звереві. Москва: Аспект Пресс, 2003.188 с.

37. Надеев А. Т. Имитационная модель процесса формирования качества. *Методы проектирования алгоритмических моделей сложных моделей*: межвузовский сборник. Таганрог, 1977. Вип. 2. С. 91-94

38. Найн А. Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований. *Педагогика*. 1995. № 5. С. 44-49.
39. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Сов. Энциклопедия, 1973. 846 с.
40. Палаткіна Г. В. Мультикультурна освіта в поліетнічному регіоні: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01: Астрахань, 2001. 19 с.
41. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
42. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / за ред. О. І. Пометун. Київ: Видавництво А. С. К., 2004. 192 с.
43. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг ред. О. Овчарук. К.: «К.І.С», 2004. 112 с.
44. Пометун О. І., Сущенко І. М. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів. Київ, 2017. 96 с.
45. Соколов В. М. Толерантность: состояние и тенденции. *Социологические исследования*. 2003. №8. С. 54-63.
46. Трасберг К. Мультикультурна освіта: розвиток ідей і пошук шляхів їх реалізації в сучасному світі / під ред. Л. Васильченко. Тарту, 2004. С. 7-12.
47. Хуторской А. В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения. М.: СПб и др. Питер, 2004. 544 с.
48. Чернышова П., Косарецкий С. Потенциал использования новых форм коммуникации школ с семьями. *Воспитательная работа в школе*. № 3. 2012. С. 69–75.
49. Якса Н. В. Межкультурное взаимодействие субъектов образовательного процесса: учебное пособие. Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2007. 352 с.
50. Hall E. T. *The Silent Language*. New York: Doubleday, 1959.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Запитання для анкетування вчителів (Анкета 1)

1. На Вашу думку, чи відповідає шкільна освіта і виховання запитам сучасного суспільства?
2. Як Ви розумієте термін «мультикультурний»?
3. Які цінності щодо мультикультурної компетентності Ви формуєте у своїх учнів?
4. Які методи Ви використовуєте для формування вищезазначених цінностей?
5. Хотіли б Ви, щоб у Вашій школі навчалися і виховувалися представники національних меншин і іноземці?
6. У чому Ви вбачаєте позитивні і негативні сторони спілкування школярів з представниками іншої національності?

Запитання для анкетування вчителів (Анкета 2)

1. Як ви ставитеся до людей з неслов'янською зовнішністю?
2. Ваше ставлення до націоналістів, скінхедів і їх гасла «Україна для Українців»?
3. У важку хвилину ви, в першу чергу, допоможете людині вашої національності?
4. Що, на вашу думку, називають толерантністю?
5. Чи маєте ви друзів іншої національності?
6. Якою мовою ви спілкуєтеся вдома?
7. Якою мовою ви спілкуєтеся з вихованцями?
8. Чи підтримуєте ви у власній сім'ї національні традиції?

Запитання для анкетування батьків

1. На Вашу думку, чи відповідає шкільне виховання Вашої дитини запитам сучасного суспільства?
2. Яку допомогу у виховання Вашої дитини Ви хотіли б одержати від школи?
3. Які зміни Ви б внесли до освітнього процесу школи?
4. На Вашу думку, що представляє собою мультикультурна компетентність?
 - вчить вирішувати проблеми різного ступеня складності;
 - формує досвід самовизначення дитини;
 - знайомить з культурою іншого народу;
 - (Ваша відповідь).
5. Як Ви вважаєте, що дасть мультикультурна компетентність Вашій дитині?
 - уявлення про цілісну картину світу;
 - знання іноземної мови;
 - знання національної культури і традицій;
 - (Ваша відповідь)
6. У чому Ви бачите позитивні і негативні сторони спілкування Вашої дитини з представниками іншої національності?
7. Хотіли б Ви, щоб у Вашій школі навчалися і виховувалися представники національних меншин і іноземці?

Відмінності між толерантною та інтолерантною людиною

№ п/п	Критерії	Толерантна людина	Інтолерантна людина
1	Знання самого себе	Знає себе, свої чесноти та недоліки	У себе помічає більше чеснот, ніж недоліків
2	Критичність по відношенню до себе	Критична до себе, не прагне у всьому звинуватити інших	У всіх проблемах зазвичай звинувачує інших, до себе менш критична
3	Співвідношення «Я-ідеального» та «Я-реального»	Суттєвий розрив між «Я-ідеальним» та «Я-реальним»	«Я-ідеальний» та «Я-реальний» майже співпадають
4	Здатність до емпатії	Виражена в достатній мірі	Практично відсутня
5	Захищеність	Почуває себе в безпеці	Стережеться соціального оточення і себе
6	Відповідальність	За все, що відбувається, відповідальність бере на себе	Намагається зняти з себе відповідальність за скоєне
7	Потреба у визначеності	Визнає багатоманітність світу, позицій і думок	Світ бачить з двох сторін: чорне і біле. Людей поділяє на хороших і поганих
8	Ставлення до порядку	Порядок не становить великої цінності і відходить на другий план	Порядок важливий у всьому, особливо у соціальній сфері
9	Орієнтація на себе або інших	Орієнтована на себе, прагне до особистої незалежності	Прагнення належати до соціальних інститутів
10	Почуття гумору	Здатна посміятися над собою, наділена почуттям гумору	Почуття гумору виражено слабо
11	Авторитаризм	Бажає жити у вільному, демократичному суспільстві	Перевагу віддає авторитарному суспільству із сильною владою

12	Почуття власної гідності	Має почуття власної гідності, яке не дозволяє принижувати як себе, так і інших	Почуття власної гідності гіперболізоване і доведене до абсурду. Будь-яке зауваження, погляд, натяк сприймається як приниження, образа
13	Конгруентність (здатність бути самим собою у взаєминах з людьми)	За будь-яких умов намагається бути природним. Відстоює вірність собі, своїм принципам.	Підлаштовується під обставини, групу, в якій перебуває, схвалює те, до чого насправді ставиться з презирством.

Анкета «Я та інші»

1. Як ти ставишся до дітей іншої національності?

- а) відкрито глузую з них, їхньої вимови, зовнішності.
- б) вони такі, як і я, тому ставлюся до них, як і до всіх інших однокласників.
- в) я з байдужістю до них ставлюся.

2. Чи цікаві тобі звичаї і обряди інших народів?

- а) зовсім не цікаві.
- б) мені байдуже.
- в) цікаво пізнавати щось нове: слова з незнайомої мови, куштувати страви інших народів, слухати їхні пісні тощо.

3. За якою ознакою ти обираєш собі друзів?

- а) за національністю.
- б) за віком, спільними інтересами.
- в) за схожістю характерів, поглядів і смаків.

4. Чи можеш ти образити представника іншої національності?

- а) в залежності від ситуації.
- б) якщо він перший мене образить, то можу.
- в) ні, я вмію тримати себе в руках.

5. Будь ласка, вкажи свою національність.

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ТА ПРОЯВІВ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Діагностика загального рівня комунікабельності

(за В. Ряховським)

Відповідно до розвинутого вище уявлення про комунікативну компетентність особистості, пропонуємо тест для діагностики різноманітних її проявів.

Інструкція. За кожну відповідь «так» нараховується 2 бали, «ніколи» – 1 бал, «ні» – 0 балів.

Опитувальник

1. Ви готуетесь до звичайної зустрічі. Чи може це вивести вас із звичної колії?
2. Чи не відкладаєте ви візит до лікаря аж доти, доки вже зовсім несила терпіти?
3. Чи не викликає у вас невдоволення або збентеження доручення (у зв'язку із якоюсь нагодою) виступати з доповіддю чи повідомленням?
4. Ви маєте нагоду поїхати до міста, де ніколи ще не бували. Чи будете ви всіляко уникати цієї поїздки?
5. Чи любите ви ділитися своїми переживаннями з іншими?
6. Чи дратує вас прохання незнайомої людини (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь запитання тощо)?
7. Чи вірите ви в існування проблеми «батьків і дітей» і у те, що людям різних поколінь важко порозумітися?
8. Чи не посоромитеся ви нагадати знайомому, що він забув повернути 10 гривень, які ви позичили йому кілька місяців тому?
9. У кафе вам подали недоброякісну страву. Чи змовчите ви, лише незадоволено відсунувши тарілку?
10. У ситуації один-на-один з незнайомою людиною ви не розпочнете бесіду самі і вам не сподобається, якщо першою заговорить вона. Чи це так?

11. Вас жахає будь-яка довга черга (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру тощо). Вам легше відмовитися від свого наміру, ніж встати у хвіст і нудитися в очікуванні?

12. Чи боїтеся ви брати участь у залагодженні конфліктної ситуації?

13. У вас є власні, суто індивідуальні критерії оцінювання творів літератури, мистецтва, культури, ніяких «чужих» думок з цього приводу ви не приймаєте. Це так?

14. Почувши явно помилкову точку зору з добре відомого вам питання, ви, скоріше за все, промовчите?

15. Чи викликає у вас невдоволення прохання знайомих допомогти розібратися в якійсь проблемі чи навчальній темі?

16. Вам легше формулювати свою точку зору (думку, оцінку) у письмовій формі, ніж в усній?

Обробка даних: Визначте загальну суму балів, яку ви набрали, відповідаючи на запитання тесту.

Інтерпретація результатів.

32–30 балів. Ви некомунікабельні, і це ваша біда, оскільки саме ви, передусім, страждаєте від цього. Однак і близьким людям нелегко. На вас важко покластися в справі, що потребує групових зусиль. Намагайтеся бути більш комунікабельними, контролюйте себе.

29–25 балів. Ви замкнуті, неговіркі, віддаєте перевагу самотності, і тому у вас, мабуть, мало друзів. Нова робота та необхідність нових контактів якщо і не призводять вас до паніки, то надовго виводять з рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і часто буваєте незадоволені собою. Однак не обмежуйтеся лише цим, оскільки саме від вас залежить змінити ці особливості характеру. Хіба не буває так, що чимось сильно захопившись, ви «несподівано» стаєте розкутими та комунікабельними? Варто лише постаратися.

24–19 балів. Ви певною мірою товариські, у знайомій обстановці відчуваєте себе цілком упевнено. Нові проблеми вас не лякають, однак з новими людьми ви сходитеся обережно, неохоче берете участь у суперечках і диспутах.

У ваших висловленнях часом занадто багато сарказму без усякої на те підстави. Усі ці недоліки у вашій владі.

18–14 балів. У вас нормальна комунікабельність. Ви допитливі, охоче слухаєте цікавого співрозмовника, досить терплячі в спілкуванні з іншими, відстоюєте свою позицію без зайвої запальності. Без неприємних переживань йдете на зустріч з новими людьми. У той же час ви не любите гучних компаній, екстравагантних витівок та багатослів'я – усе це вас дратує.

13–9 балів. Ви дуже товариські (часом, мабуть, навіть надміру), зацікавлені, говірки, любите висловлюватися з різних питань, що, часом, дратує інших. Охоче знайомитеся з новими людьми, нікому не відмовляєте в проханнях, хоча не завжди можете їх виконати. Буває, що ви виходите з себе, однак швидко відходите. Чого вам бракує, так це посидючості, терпіння і відваги при зустрічі із серйозними проблемами. При бажанні, однак, ви зможете змусити себе не відступати.

8–4 бали. Товариськість «б'є з вас ключем». Ви завжди в курсі всіх справ. Любите брати участь у дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у вас нудьгу. Охоче висловлюєтесь, навіть якщо ваше уявлення про проблему більш ніж поверхове. Усюди почуваете себе «в своїй тарілці». Беретеся за будь-яку справу, хоча далеко не завжди можете її успішно довести до завершення. З цієї причини люди ставляться до вас із деяким побоюванням і сумнівами. Задумайтеся над цим.

3 бали і менше. Ваша комунікабельність має хворобливий характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтеся в справи, що не мають до вас ніякого відношення, беретеся судити про проблеми, в яких зовсім некомпетентні. Через це ви часто буваєте причиною різного роду конфліктів. Вам необхідно зайнятися самовихованням!

Культурний асимілятор

Для підготовки до міжкультурної взаємодії в багатьох країнах світу широкого поширення набули так звані культурні асимілятори – метод когнітивного орієнтування, метою якого є навчити людину бачити ситуації з точки зору членів чужої групи, розуміти їхнє бачення світу. Тому цей метод ще називають технікою підвищення міжкультурної сензитивності.

Культурні асимілятори складаються з опису ситуацій, у яких взаємодіють персонажі з двох культур і чотирьох інтерпретацій їхньої поведінки. Інформація добирається так, щоб уявити ситуації, в яких виявляються або найбільш значні або ключові відмінності між культурами. При доборі ситуацій враховуються взаємні стереотипи, різниця в рольових очікуваннях, звичаї, особливості невербальної поведінки та багато іншого.

Ситуація для навчання українців

У шкільному гуртку готували постановку спектаклю. Роль лицаря виконував дагестанець Ахмед (9 років). Коли по ходу дії Ахмеду треба було встати на одне коліно перед своєю нареченою Настею (дівчинкою з цього ж гуртка – 9 років), він категоричним тоном відмовився це виконувати, навіть відмовився від ролі, яку напередодні сам вибрав. Керівник гуртка був розгублений і спантеличений.

Як би ви пояснили педагогові поведінку Ахмеда?

1. Керівник, мабуть, вимагав у грубій формі виконання Ахмедом рольових дій.
2. Ахмед не хотів, щоб його партнеркою по ролі була Настя.
3. Хлопчик був «не в гуморі».
4. Ахмедові було принизливо стояти на колінах перед дівчинкою.

Ви обрали пояснення №1. Відповідь невірна. По-перше, Ахмед висловив свій протест до того, як керівник став працювати з ним над роллю, по-друге, в тексті не вказується на некоректність педагога. Поверніться до ситуації та зробіть правильний вибір.

Ви обрали пояснення №2. Дане пояснення є невірним. Якби Ахмед був проти спільної гри з Настею, то він висловив би протест раніше. Вам необхідно знайти більш точне пояснення.

Ви обрали пояснення №3. Неможна виключати можливість, що Ахмед був «не в гуморі». Однак, хлопчик не відмовився б від ролі взагалі, тим більше, що він сам обрав цю роль. Найдіть більш точне пояснення.

Ви обрали пояснення №4. Це кращий варіант відповіді. В культурі народів Кавказу не передбачена публічна демонстрація своїх почуттів і надання жінці знаків уваги. А стояння навколішках розглядається як приниження статусу чоловіка. Ахмед, як недосвідчений актор, сприйняв рольові дії як особисті, і тому стати на коліна перед дівчиною розцінив як особисте приниження.

Ситуація для навчання кавказців

На десятиріччя Артема зібралися всі його друзі. Коли компанія вже сиділа за столом, прийшли Дарина і Рустам, який недавно переїхав до Києва з Інгушетії. Дарину і Рустама посадили на вільні місця в кінці столу. Після цього Рустам, незадоволений місцем, яке йому дісталось, був похмурий весь вечір, хоча господарі, як ні в чому не бувало, спілкувалися з ним і всіляко розважали. Наступного разу Рустам відмовився йти в гості до Артема.

Як би ви пояснили Рустаму, чому його посадили за святковим столом на таке неprestижне, з точки зору його культури, місце?

1. Місце в кінці столу вважається у слов'ян особливо почесним.
2. Українці дуже пунктуальні і в кінці столу, замість покарання, саджають тих, хто спізнився.
3. Його хотіли образити, посадивши за стіл разом із дівчиною.
4. В цій компанії не має значення місце гостя за столом.

Ви обрали пояснення №1. Воно невірне, оскільки такого правила немає в слов'янській культурі. Спробуйте знайти інший варіант відповіді.

Ви обрали пояснення №2. Це не так. Українці самі нерідко запізнюються (представники багатьох інших культур навіть вважають, що запізнення – невід'ємна складова українського менталітету), тому вони поблажливі до

запізнь інших. Ось і у цьому випадку Рустамові приділяли багато уваги і всіляко розважали. Знайдіть правильне пояснення.

Ви обрали пояснення №3. Воно може розглядатися як правильне з точки зору кавказця, оскільки місце за столом на Кавказі має відповідати статусу гостя. Посадивши чоловіка поряд із жінкою, господарі тим самим переносять на нього її нижчий статус. Однак, у тексті немає вказівки на те, що господарі користувалися якимось принципом при розсаджуванні гостей. Тому даний варіант відповіді не підходить.

Ви обрали пояснення №4. Воно правильне, так як у сучасному українському молодіжному середовищі не дотримуються суворих правил етикету, а місця за святковим столом не поділяються на більш почесні або менш почесні, тим більше не виділяються місця для чоловіків і жінок. При цьому велике значення надається не тому, де сидить гість, а тому, яку йому приділяють увагу. Тому Дарина і Рустам, які прийшли останніми, виявилися поруч в кінці столу.

Тест «Міжкультурна комунікабельність»

1. У вільний час я намагаюся бути серед своїх товаришів, не зважаючи на їхню національність.
2. Довіра до людей інших національностей найчастіше призводить до неприємностей.
3. У житті головне самостійність і незалежність, ніж уміння розуміти людей інших національностей.
4. Я люблю галасливі і веселі компанії людей різних національностей.
5. Я добре запам'ятовую імена та обличчя нових знайомих, не залежно від їхньої національності.
6. У мене часто виникає бажання допомогти людям інших національностей.
7. Мені важко вести себе з представниками інших культур природньо і невимушено.
8. Я люблю щось організувати для інших.
9. Мене дратують відвертість і багатослівність деяких людей інших національностей.
10. Часто я можу зрозуміти настрої і бажання незнайомих мені людей інших культур.
11. Я зазвичай важко знайомлюся і сходжуся з новими людьми, особливо, якщо вони іншої національності.
12. Мене мало цікавить особисте життя моїх знайомих, якої б національності вони не були.

Використовуючи наведений нижче «Ключ», проведіть аналіз отриманих результатів: +1,4,5,6,8; -2,3,7,9,10,11,12

Результат вище 9 балів вважається високим і свідчить про достатньо виражену готовності до спілкування. Ви вмієте контактувати з людьми, розуміти їх. У вас розвинене почуття переживання. Ви нудьгуєте в самоті, і вам

краще, затишніше у колі друзів, знайомих і навіть незнайомих людей. Ви готові до співпраці, дбайливі, уважні і навіть у конфлікті доброзичливі.

Сума збігів менше 5 балів не вважається поганою. Просто вам цікавіше і краще бути одному або тільки з близькими людьми. У спілкуванні ви ввічливі, коректні, але в меншій мірі природні, вільні. Якщо є бажання, то вам слід подумати про розвиток у себе здатності і вміння спілкуватися.

ПРОГРАМА
«Я – МУЛЬТИКУЛЬТУРНА ОСОБИСТІТЬ»
для вчителів школи I ступеня

Укладач: Іванець Н. В. – викладач кафедри початкової освіти, факультет дошкільної та початкової освіти, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

Пояснювальна записка

Сучасна ситуація в Україні характеризується соціально-психологічною та економічною нестабільністю, зниженням рівня життя більшості населення, девальвацією моральних норм і цінностей у суспільстві, зростанням злочинності і насильства. Соціально-психологічні проблеми в Україні відобразились на психологічному самопочутті різних верств населення, загальмували адаптацію сім'ї як соціального інституту до нових умов, що негативно позначилося на її виховній ролі.

Незаперечним є той факт, що потреби населення у соціальній допомозі, психологічній підтримці зростають, а батьки не готові взяти на себе всю відповідальність за соціалізацію дітей, формування толерантних настанов. У свою чергу, значний виховний потенціал у плані формування моральних якостей, практичних умінь і навичок закладено в діяльності школи I ступеня як початкової ланки освіти, в якій закладаються всі моральні установки і погляди дитини.

У процесі історичної практики індивід виявляє свою соціальну сутність, формує соціальні якості, набуває особистого життєвого досвіду. Об'єктивно, формуючи та розвиваючи власне «Я», особа не може існувати без спілкування та поза діяльністю. Тобто, людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й, завдяки своїй активності, перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки.

Практичний досвід свідчить, що незнання вікових особливостей дітей часто призводить до виникнення роздратованості та непорозуміння в колективі, що у свою чергу негативно впливає на розвиток дитини, зумовлює деструктивні форми поведінки, погіршує психологічну атмосферу.

Тому таке психологічне інформування дає педагогам можливість у психологічно комфортній і цікавій формі отримати відповіді на хвилюючі питання, розширити навички конструктивної поведінки у складних виховних ситуаціях. Поряд із наданням інформації про фізіологічні та психологічні закономірності розвитку дітей, важливим складником просвітницького курсу для вчителів початкової школи є навчання базовим технікам арт-терапії, які варто використовувати для покращення взаємодії та допомоги дітям.

Даний курс сприятиме оволодінню педагогами знаннями та вміннями, необхідними для міжкультурної взаємодії, побудові суспільних відносин на основі терпимості до думок, позицій, поглядів і переконань, які відрізняються від власних. Програма «Я – мультикультурна особистість» сприятиме толерантній просвіті педагогічних працівників школи I ступеня, підвищенню їхнього наукового рівня, удосконаленню програмно-методичного забезпечення педагогічного процесу із формування толерантності, мультикультурної компетентності у вихованців закладів загальної середньої освіти.

Мета курсу:

- сформувати у педагогів цілісну систему знань про мультикультурну компетентність як інтегровану якість особистості, норму життя, канон доброчинності;
- показати педагогам значення нерозривності формування особистості з її соціальним оточенням, атмосферою в колективі, соціальними групами.
- інформувати педагогів щодо виховання, розвитку та соціалізації дітей молодшого шкільного віку, сприяти формуванню підрастаючого покоління гармонійними, свідомими членами суспільства.

Завдання курсу:

- підвищення психологічної та педагогічної грамотності педагогів, що передбачає поповнення та поглиблення знань щодо сутності понять

«мультикультурна освіта», «мультикультурна компетентність» «діалог», «гуманізм», «міжкультурна взаємодія», «багатонаціональне суспільство»;

– ознайомлення з найбільш значущими та перспективними ідеями формування мультикультурної компетентності учнів початкової школи;

– формування умінь виявляти й аналізувати проблеми і труднощі міжкультурної взаємодії, що виникають між усіма суб'єктами освітнього процесу, передусім в освітньому середовищі початкової школи;

– оволодіння методикою організації міжкультурної взаємодії, використовуючи весь арсенал сучасних форм, методів і засобів;

– набуття власного досвіду міжкультурної взаємодії;

– надання педагогам організаційно-методичного та практичного інструментарію для більш конструктивного вирішення виховних ситуацій.

Теоретичні – ознайомити педагогів із поняттям «мультикультурна особистість», принципами, умовами і значенням спільного життя з представниками інших національностей.

Методичні – розвиток критичного мислення, формування відповідної толерантної свідомості і здатності до дії у ситуаціях, що потребують вирішення психолого-педагогічної та соціальної сфери;

Пізнавальні – вивчення теорії і практики реалізації моральних принципів у взаємодії з вихованцями, суспільством, засвоєння основ нормативної регламентації відносин, поведінки і дій окремих представників іноетнічних груп;

Практичні – формування готовності педагогів до міжкультурної взаємодії в соціумі на гуманістичних засадах, на основі діалогу, принципів демократизації, дитиноцентризму, культуровідповідності, дотримання етичних норм і готовності до прояву педагогічної толерантності з вихованцями.

Апробувати проєктивні, психокорекційні, дихальні, тілесні методики, що стосуються власної особистості та взаємодії з різними верствами населення, включаючи дітей і представників інших культур і вірувань.

Програма «*Я – мультикультурна особистість*» сприяє формуванню толерантності педагогів, підвищує рівень їхньої психологічної та педагогічної культури, покращує стосунки з дітьми, педагогами, батьками.

Програма курсу розрахована на 15 занять, що проводяться раз на тиждень. Тривалість кожного заняття – 1 година.

Педагоги заповнюють анкету очікувань, що дає змогу максимально враховувати потреби аудиторії. Після закінченню курсу слухачі заповнюють анкету зворотного зв'язку. Кожне заняття присвячено конкретній темі, заключне – відповідям педагога і психолога на додаткові питання батьків.

По закінченні вивчення курсу педагоги повинні **знати:**

- поняття «мультикультурна компетентність», структуру мультикультурної компетентності, її соціальну сутність і роль в системі ключових компетентностей і загальнолюдських цінностей;

- вікові та психологічні особливості молодшого шкільного віку, основні новоутворення та причини емоційних і поведінкових реакцій дітей;

- скарбницю інших народів: світові релігії, кухні народів світу, костюми народів світу.

уміти:

- використовувати на практиці апробовані психолого-педагогічні методи;

- удосконалювати та аналізувати свої особистісно-моральні якості та настанови, які необхідні для подальшої міжкультурної взаємодії з вихованцями на толерантних засадах;

- вчасно скоригувати інтолерантні прояви та асоціальні схильності дітей молодшого шкільного віку.

Міждисциплінарні зв'язки: курс «Я – мультикультурна особистість» тісно пов'язаний із такими дисциплінами як: «Теорія і методика виховання у початковій школі», «Вікова психологія», С/к «Методика формування ключових і предметних компетентностей учнів початкової школи», «Соціальна педагогіка», «Культура міжособистісних стосунків», «Етика та естетика».

Зміст програми (15 годин)

№	Тематика заходів	К-сть годин	Форма проведення Примітки
1	«Мультикультурність очима історії і сьогодення»	1	Лекція з елементами бесіди; комп'ютерна презентація: «Світові релігії».
2	«Роль мультикультурної освіти в системі загальнолюдських цінностей»	1	Лекція із використанням «мозкового штурму», діалогічного спілкування. Соціальний відео-ролик «Страна без расизма и ксенофобии».
3	«Інтелегентність як інтегральний показник толерантності сучасного фахівця»	1	Лекція; проєктивна методика «Людина під дощем».
4	«Взаємодія з дітьми на гуманістичних засадах»	1	Лекція; фільм-аналіз за кінокартинами: «Весна. Лето. Осень. Зима.», «Звєздочки на Земле», «Средь бела дня», «Чучело», «Учитель на замену».
5	«Толерантне спілкування як основа коректної безконфліктної взаємодії»	1	Тренінг; перегляд відео «От Адама до Атома. Толерантность».
6	«Мультикультурний педагог школи І ступеня»	1	Лекція з елементами тренінгу; рольові ігри «Англійський експрес», «Екстрасенс дитячої душі».
7	«Чи можна перемогти жорстокість?»	1	групова дискусія; проєктивна методика «Куб у пустелі»; оприлюднення результатів експерименту з рисом.
8	«Я – унікальна й неповторна особистість»	1	тренінг; проєктивна методика: «Будинок. Дерево. Людина».
9	«Я – мультикультурна особистість»	1	майстер-клас із застосуванням сугестивних методів, елементів медитації «Пошук безпечного місця».
10	«Живи сам і давай жити іншим	1	ток-шоу; перегляд і аналіз документальної стрічки «Рабство – проблема сучасності», індивідуальні консультації.

11	«Цінності сучасної молоді»	1	Круглий стіл із гострими кутами; методика «Культурний асимілятор».
12	«Формування мультикультурної компетентності учнів засобами художньої творчості й фольклору»	1	Нетворкінг «Пошук».
13	«Відродження духовності дитини через вивчення історії, символіки, звичаїв та обрядів рідного краю».	1	Гра-драматизація, гра-медитація.
14	«Не скупіться на милосердя» (проблеми людей з особливими потребами)	1	Психологічний проєктор: аналіз фільму «Форест Гамп» за вказаним алгоритмом.
15	Ви та молодший школяр – як зберегти взаєморозуміння? Криза раннього підліткового віку. Кризові періоди та необхідність змін.	1	Лекція; бесіда; розв'язування ситуацій за книгою І. Старікова «Психологія взаємопонимання в конкретних ситуаціях».
Всього годин		15	

Рекомендована література

Основна література:

1. Баррет Дж. Протестируйте себя. СПб.: Питер, 2004. 254 с.
2. Боряк О.О. Україна: етнокультурна мозаїка. К.: Либідь, 2006. 328 с.
3. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка: Підручник. 2-ге вид., стереотип. К.: МАУП, 2003. 232 с.
4. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Тернопіль, 2001.
5. Макаренко А.С. Твори: в 7 т. К.: Радянська школа, 1954. Т.4.: Книга для батьків. Лекції про виховання дітей.
6. Малахов В.А. Етика: курс лекцій: Навчальний посібник. 5-те вид. К.: Либідь, 2004. 384 с.

7. Млодик И. Ю. Книга для неидеальных родителей, Или жизнь на свободную тему. М. : Генезис, 2009.

8. Никитин Б.П., Никитина Л.А., Мы, наши дети и внуки. М.: Молодая гвардия, 1989. 303 с.

9. Пиша П. Психологическое тестирование. СПб: Питер, 2003. 166 с.

10. Психологические тесты / под. ред. А.А. Карелина: в 2 т. М.: ВЛАДОС, 1999. Т.1. 312 с.; Т.2. 248 с.

11. Соловейчик С.Л. Педагогика для всех: кн. для будущих родителей. М.: Дет.лит., 1987. 367 с.

12. Стельмахович М. Українська рoдинна педагогіка. К., 1996. 286 с.

Додаткова література:

1. Лозовой В. А. Нравственная культура личности: содержание и пути формирования: учебное пособие. Харьков, 2001. 44 с.

2. Ночевник М. Н. Культура и этика общения. Ташкент, 1985.

3. Титаренко А. И. Нравственные основы общения. М., 1979.

4. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии. М., 1999.

5. Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных черт. СПб.: Речь, 2002. 480 с.

6. Захаров А.И. Детские неврозы / Психологическая помощь родителей детям. СПб., 1985. 191 с.

7. Спок Б. Разговор с матерью: Книга о воспитании. М., 1991.

8. Фромм А. Азбука для родителей. М., 1989.

Інтернет-ресурси:

1. Короткометражный фільм О.Асмолова «От Адама до Атома. Век толерантности»).

2. Відео И. Млодик «Родители и детские чувства».

ДЛЯ НОТАТОК

